

Belangrijke buur, blinde vlek

Onderzoek naar ontwikkelingen in de relatie tussen Nederland en Duitsland op het gebied van onderwijs, cultuur en wetenschap

Wereldkaart met internationale goederenexport vanuit Nederland. Landen in verhouding tot hun belang voor Nederland (CBS 2009)

Robert Wester, Wolter te Riele, Lotte Terwel

29 oktober 2010

Belangrijke buur, blinde vlek

Onderzoek naar ontwikkelingen in de relatie tussen Nederland en Duitsland op het gebied van onderwijs, cultuur en wetenschap -

Inhoud	Pagina
1. Inleiding	1
1.1 Vraagstelling	1
1.2 Historisch perspectief	1
1.3 Onderzoeksopzet	1
1.4 Leeswijzer	2
2. Onderwijs	3
2.1 De vraag naar beheersing van de Duitse taal vanuit de arbeidsmarkt	3
2.2 Duits taalonderwijs in Nederland	4
2.3 Kwaliteit van de taalbeheersing	13
2.4 De Nederlandse taal in Duitsland	14
2.5 Samenwerking en uitwisseling	15
2.6 Conclusies	26
3. Cultuur	27
3.1 Huidige situatie	27
3.2 Trends en ontwikkelingen; kansen en knelpunten	29
3.3 Het Duitslandbeeld	31
4. Wetenschap en hoger onderwijs	32
4.1 Terugblik	32
4.2 Huidige situatie	32
4.3 Trends en ontwikkelingen	33
4.4 Kansen en knelpunten	35
4.5 Conclusie	37
5. Economie en arbeid	39
5.1 Huidige situatie	39
5.2 Huidige situatie – de Länder	43
5.3 Arbeidsmigratie	44
5.4 Trends en ontwikkelingen	48

Berenschot

6. Conclusies en aanbevelingen	54
6.1 Trends en ontwikkelingen	54
6.2 Kansen en knelpunten	55
6.3 Instrumenten	56
6.4 Slotconclusie	56
6.5 Aanbevelingen per sector	57
6.6 Primair onderwijs	58
7. Bijlagen	61
7.1 Geïnterviewde personen	61
7.2 Literatuurlijst	62
7.3 Gehanteerde afkortingen	65
7.4 Culturele activiteiten met een Nederlandse component in Duitsland	67

1. Inleiding

1.1 Vraagstelling

Dit onderzoek probeert inzicht te bieden in de wijze waarop de relatie tussen Nederland en Duitsland zich op het gebied van onderwijs, cultuur en wetenschap zal ontwikkelen in de periode vanaf nu tot 2015. Het rapport gaat in op trends, kansen en knelpunten die van invloed zijn en op de wijze waarop het ministerie van OCW hier effectief op kan anticiperen. Het resultaat van het onderzoek zal de Directie Internationaal Beleid gebruiken om met de beleidsdirecties beleidsalternatieven in kaart te brengen en de minister te adviseren.

De centrale vraagstelling is te ordenen in drie categorieën:

- Wat zijn de ontwikkelingen en trends?
- Welke kansen en knelpunten zijn daaruit te herleiden?
- Welke instrumenten kunnen daarbij het beste ingezet worden?

Wij maken zoveel mogelijk onderscheid tussen de autonome ontwikkelingen/niet-gesubsidieerde samenwerking (import, export, bezoekersaantallen) en anderzijds het beleid en de samenwerking.

1.2 Historisch perspectief

In 1995 kreeg Berenschot de opdracht van de Rijksoverheid om de relatie met Duitsland tegen het licht te houden. Dit gebeurde toen na de beroemde Clingendaelpublicatie waarin werd aangegeven dat het slecht gesteld was met het Duitslandbeeld onder Nederlandse jongeren en de protest-kaartenactie 'Ik ben woedend' die door een Radio 3 programma georganiseerd werd. Dat leidde toen onder meer tot het organiseren van een conferentie 'om het begrip voor Duitsland te verbeteren'. De situatie is nu sterk veranderd: Nederlanders zijn positief over Duitsland. Toch hebben wij het gevoel dat er een moment is gekomen om de relaties tussen Nederland en Duitsland weer eens kritisch tegen het licht te houden, en wellicht wat op te frissen. Ging het er in 1995 vooral om een realistisch beeld te schetsen over Duitsland in Nederland, nu lijkt het er vooral op aan te komen dat Nederland weer nieuwe aandacht gaat geven aan de relatie met Duitsland nu er van Duitse zijde (nog) onverminderd veel interesse is in Nederland.

1.3 Onderzoeksopzet

Voor het onderzoek hebben wij documentenonderzoek gedaan. Hiervoor hebben wij bestaande onderzoeken en evaluaties van samenwerkingsprogramma's, migratiestromen, onderwijsmobiliteit en ingezet instrumentarium bestudeerd. Daarbij hebben wij ons geconcentreerd op feitelijkheden zoals uitgevoerde activiteiten, organisatorische en bestuurlijke vormgeving en historische ontwikkelingen et cetera, voor zover die uit deze schriftelijke bronnen waren af te leiden. Daarnaast zijn ruim 20 gesprekken gevoerd met betrokkenen. Die gesprekken dienden ter completering van ons beeld en waren van groot belang om inzicht te krijgen in meningen en gevoeligheden. In de bijlage is een lijst met gesprekspartners opgenomen.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk twee gaan wij in op de ontwikkelingen in het onderwijs. Op verschillende thema's (belang en populariteit van het vak Duits, taalkennis, uitwisseling van leerlingen/studenten en samenwerking tussen instellingen) gaan wij per sector in. Het derde hoofdstuk bestaat uit een analyse van de culturele uitwisseling en samenwerking tussen Nederland en Duitsland. Hoofdstuk vier gaat in op de samenwerking op het terrein van wetenschap en hoger onderwijs. In hoofdstuk vijf worden belangrijke economische trends en ontwikkelingen geschetst. Tot slot volgen de conclusies en aanbevelingen, die eveneens geordend zijn per sector.

2. Onderwijs

Kennis en actief gebruik van de Duitse taal zijn belangrijke voorwaarden om te komen tot een grensoverschrijdende arbeidsmarkt. In dit hoofdstuk neemt het Duitse taalonderwijs dan ook een belangrijke plaats in. Het economisch belang van de beheersing van de Duitse taal komt aan bod in paragraaf 2.1. Na een kwantitatieve schets van de stand van het taalonderwijs in paragraaf 2.2, waarin tevens aandacht besteed wordt aan de positie van de leraar Duits, gaan wij in paragraaf 2.3 in op het niveau van de taalbeheersing in Nederland. In paragraaf 2.4 bespreken we de populariteit van de Nederlandse taal in Duitsland. De wijze waarop samenwerking en uitwisseling plaats vindt in de verschillende onderwijssectoren komt aan bod in paragraaf 2.5.

2.1 De vraag naar beheersing van de Duitse taal vanuit de arbeidsmarkt

In 1990 is de vraag naar moderne vreemde talenbeheersing vanuit het bedrijfsleven, overheid en Europese instellingen uitgebreid geïnterviewd. Daarbij werd onder meer gebruik gemaakt van informatie van vakbonden, de Federatie Nederlandse Export en de werkgeversorganisatie VNO-NCW. De conclusies kwamen overeen met eerder onderzoek uit de jaren '70 en komen overeen met de (weinig) recente gegevens die voorhanden zijn, blijkt uit onderzoek van de Onderwijsraad uit 2008.

2.1.1 Duits en Engels even belangrijk

Sinds 1990 nam de vraag naar moderne taalbeheersing toe, met name omdat het midden- en kleinbedrijf internationaler ging werken. Ook de groei van het toerisme en de grotere rol van Nederland in de Europese Gemeenschap droegen bij aan deze vraag. De behoefte aan Duits bleek in de praktijk even groot als de behoefte aan Engels. Frans kwam op de derde plaats. Vooral in exportbedrijven was de behoefte aan taalbeheersing groot.

Voor exporteurs verenigd in de Fenedex zijn, in volgorde van belang, Engels, Duits, Frans en Spaans de voornaamste talen.¹ Van de bedrijven in de Duits-Nederlandse grensregio heeft 54 procent behoefte aan werknemers met taalbeheersing, met name van het Engels en het Duits. De behoefte is het grootst in de sector transport en logistiek (83 procent van de bedrijven). Daarna volgen de industriële bedrijven, de zakelijke dienstverlening en de horeca (respectievelijk 78, 68 en 67 procent).

2.1.2 Engels niet altijd voldoende

Engels is op universiteiten en in grote (internationale) bedrijven vaak de lingua franca. Maar als het bij internationale contacten gaat om wonen, opleiden en werken over de taalgrens, dan is het met name van belang om één van de buurtalen te beheersen.

---

¹ Edelenbos, P. & Jong, J. Werkplaats talen. Vreemdetalenonderwijs in Nederland, een situatieschets. (2004).

Op managementniveau is Engels even belangrijk als Duits, maar op de werkvloer speelt de moedertaal van de zakenpartners een belangrijkere rol. Voor werknemers bij de overheid is Engels belangrijker dan Duits, maar bij bedrijven is er nauwelijks verschil in belang tussen de talen.

2.2 Duits taalonderwijs in Nederland

De respondenten uit dit onderzoek onderschrijven het economisch en cultureel belang van de beheersing van de Duitse taal. Over de populariteit van de Duitse taal in Nederland, maar ook over de algehele kwaliteit van het Duitse taalonderwijs en -kennis verschillen de meningen. In deze paragraaf presenteren wij per sector een aantal feiten, cijfers en ontwikkelingen met betrekking tot het Duitse taalonderwijs. Hoeveel leerlingen en studenten kiezen voor de Duitse taal, hetzij als examenvak, hetzij als vervolgopleiding? Per sector is, waar dat relevant is, tevens specifiek ingegaan op het belang van de Duitse taalbeheersing.

2.2.1 Primair onderwijs

Op basisschool De Kleine Wereld in Vaals wordt sinds 2001 vanaf groep 1 aandacht aan de Duitse taal besteed, zowel via activiteiten als lessen volgens het doeltaal-is-voertaalprincipe. De belangrijkste reden is het stimuleren van de meertaligheid in de regio Limburg. Men heeft een partnerschool in Aken gevonden die leerkrachten met Duits als moedertaal afvaardigt naar de school in Vaals. De ervaringen met dit tweetalig onderwijs zijn positief: de taligheid van de leerlingen neemt toe. Tot op heden is dit echter de enige school met Nederlands-Duits van in totaal 112 scholen met een internationale leerweg (de overige scholen bieden Nederlands-Engels). Dit heeft ook te maken met het feit dat De Kleine Wereld een pilotschool is, die van het ministerie van OCW toestemming heeft gekregen om de vrije ruimte te gebruiken voor Duits taalonderwijs. Momenteel geldt volgens de Wet op primair onderwijs dat de voertaal op basisscholen Nederlands is. Na de pilot wordt bekeken of het wenselijk is een wetswijziging door te voeren, zodat het voor alle scholen mogelijk wordt om tijdens de lessen in een vreemde taal de doeltaal als voertaal te gebruiken.

De ervaringen met Duits in het primair onderwijs blijven vrij beperkt. In Nederland wordt nu op 19 basisscholen Duitse taalles gegeven, op in totaal 309 scholen die vroeg vreemdetalenonderwijs bieden. Op vrije scholen behoort Duits vanaf groep drie standaard tot het aanbod. De Europese Unie stimuleert het spreken van twee vreemde talen. In 2006 is de wet op het primair onderwijs aangepast - ook om dit mogelijk te maken. Er is echter geen kerndoel voor de Duitse taal opgenomen. Het geven van Duits blijft daarmee vrijblijvend. De prioriteit in het primair onderwijs ligt bij rekenen en Nederlandse taal; het vreemdetalenonderwijs richt zich vooral op het Engels dat vanaf 1986 op basisscholen als verplicht vak gegeven wordt. De permanente beschikbaarheid van deskundige leerkrachten blijkt in de praktijk een knelpunt te zijn: men is vaak afhankelijk van de tijdelijke inzet van *native speakers* en uitwisselingsprojecten.²

---

² Brief Statencommissie Provincie Limburg, 29 september 2009.

Met name de grensregio's bevorderen de Duitse taal in het onderwijs. Zo hebben Provinciale Staten van Limburg in 2008 een motie aangenomen waarin zij oproepen tot een actieplan zodat in 2011 30 procent van de basisscholen ten oosten van de Maas en 15 procent van de basisscholen ten westen van de Maas buurtaalonderwijs geven. Die versterkte oriëntatie op de taal van het buurland is dan ook nodig in krimpregio's als Zuid-Limburg, blijkt uit onderzoek van Berenschot uit 2010:

- De te verwachten afname van het aantal leerlingen in krimpregio's is van invloed op de kwaliteit van het onderwijs. Minder leerlingen betekent vaak samenvoegen van klassen, wat andere competenties van leerkrachten vereist. Dit resulteert in een grotere belasting van leerkrachten, maar vaak ook in minder aandacht per leerling. Eveneens zal bij een krimpende bevolking het aantal beschikbare docenten afnemen. Daarnaast zal de gemiddelde leeftijd van het lerarenkorps toenemen. Al met al kan met een krimpende bevolking de kwaliteit van het onderwijs achteruitgaan.
- Ook de financiën van onderwijsinstellingen komen onder druk te staan. De leerling-afhankelijke inkomsten nemen door een teruglopend aantal leerlingen af, terwijl de kosten niet evenredig afnemen.

De verwachting voor de komende jaren is evenwel dat het buurtaalonderwijs zich in Nederland slechts zeer gematigd verder zal ontwikkelen, en dan vooral in de grensregio's. Omgekeerd wordt op steeds meer Duitse *Primarschulen* in Nedersaksen en Noordrijn Westfalen Nederlands gedoceerd.

2.2.2 Voortgezet onderwijs

Wanneer we kijken naar het aantal leerlingen dat de afgelopen 12 jaar Duits als eindexamenvak koos, ontstaat een wisselend beeld. Onderwijsontwikkelingen zoals de invoering en aanpassing van de tweede fase hebben een belangrijk stempel op het Duitse taalonderwijs gedrukt, zowel in kwantiteit als in kwaliteit.

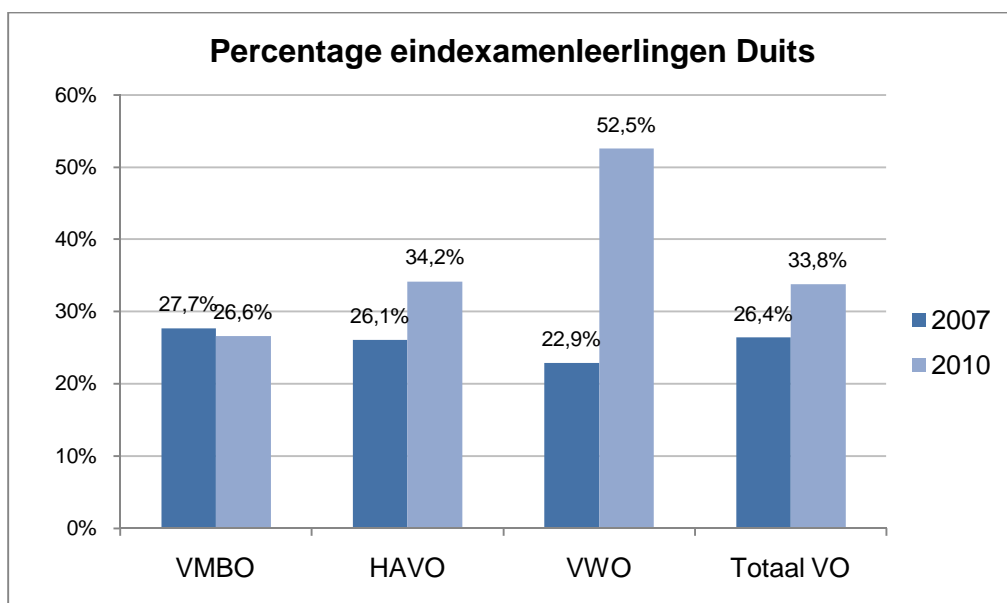
Terugblik: na de invoering van de tweede fase (1998-2002)

De invoering van de tweede fase in het havo en vwo in 1998 impliceerde een forse uitbreiding van het aantal eindexamenvakken (van 6, respectievelijk 7 naar 13 en 14) en de invoering van de zogenaamde 'deel- en heelvakken'. Dit leidde tot keuzemogelijkheden voor een klein of groot vak in Duits en veroorzaakte destijds een spectaculaire stijging in het aantal leerlingen dat Duits volgde. Zo steeg het percentage leerlingen dat eindexamen deed in Duits in 2002 ten opzichte van 1998 aanzienlijk, namelijk van **38% tot 70%** voor havo en van **44% tot 98%** voor vwo (Edelenbos en De Jong 2004).

De afgelopen jaren: (2007-2010)

Ten opzichte van 2007³ is het percentage leerlingen in het totale voortgezet onderwijs dat Duits kiest in 2010 toegenomen van 26,4% naar 33,8%. Deze toename is vooral toe te schrijven aan vwo en in mindere mate havo. De keuze voor Duits in het vmbo neemt licht af. Een verklaring hiervoor is het feit dat steeds minder mbo-opleidingen Duits verplicht stellen als ingangseis.⁴

In 2010 zien we dat vmbo-, havo- en vwo-leerlingen, naast het verplichte Engels het meest kiezen voor Duits (34 procent) en / of Frans (18 procent). Op afstand volgen Spaans (1 procent) en overige vreemde talen.⁵

Taal	VMBO	HAVO	VWO	Totaal	Aandeel
Engels	106.708	58.014	40.105	204.827	100%
Duits	28.376	19.815	21.072	69.263	34%
Frans	6.879	12.836	17.416	37.131	18%
Spaans	235	461	1.183	1.879	1%

³ *Vreemde talen in het onderwijs*. Advies. Onderwijsraad (2008).

⁴ Aldus voorzitter van Vereniging voor Lerarenopleiders Duits (Kees van Eunen) (28-09-2010).

⁵ Persmap Centraal Examen 2010, Bureau CvE.

Verwachtingen vanaf 2011

Het is te verwachten dat het aantal vwo-leerlingen met Duits in 2011 weer zal afnemen, omdat in het vwo in 2010 nog leerlingen eindexamen deden in het oude Duits 1 of 2 (de hierboven genoemde 'deel- en heelvakken'). In het havo bestond deze keuzemogelijkheid in 2010 al niet meer. Binnen het havo zal het aantal leerlingen Duits naar verwachting stabiel blijven.

De invoering en afschaffing van deel- en heelvakken gedurende de afgelopen 12 jaar maken het, kortom, lastig om de populariteit van het vak Duits over die periode goed te duiden. Wie langer terugkijkt in de tijd, ziet echter dat de populariteit van Duits flink heeft ingeboet. In de jaren zeventig deed in het voortgezet onderwijs naar schatting nog 60 à 70 procent van de leerlingen eindexamen Duits.⁶

Stimulerende initiatieven in het voortgezet onderwijs

LinQ – versterking van het Duits taalonderwijs

In het kader van het proefproject LinQ, uitgevoerd door het Europees Platform, experimenteerden 20 scholen in het voortgezet onderwijs en 20 scholen in het primair onderwijs tussen 2004 en 2008 lang met de versterking van de Duitse taal. Het uitgangspunt voor het VO was om, binnen de reguliere lestijd, het talenonderwijs te intensiveren. Op deze manier werd er meer rendement uit de lessen gehaald, wat vervolgens zichtbaar werd in de hogere resultaten van de leerlingen. In 2009 zijn nog eens 20 VO-scholen gestart met de pilot.

De LinQ scholen bereiden hun leerlingen niet alleen beter voor op het eindexamen Duits, zij werken ook toe naar een officieel Duits taalexamen, georganiseerd door het Goethe-Instituut in Amsterdam. In 2010 werden 800 van deze officiële certificaten verstrekt.

Valuas – Duits als tweede taal

Het Valuascollege in Venlo is de enige school in Nederland die de taal Duits schoolbreed ingevoerd heeft. Voor meer dan 50 procent van de lestijd is Duits sinds 1999 de instructietaal binnen alle onderwijssectoren die de school aanbiedt (van mbo tot en met vwo)

De school stimuleert daarnaast via INTERREG-projecten de uitwisseling met scholen over de grens. Zo treffen leerlingen van het Valuascollege en een school in Krefeld elkaar regelmatig op school en tijdens excursies.

Leerlingen van het Valuascollege lopen in het vierde jaar een week stage in een bedrijf of instelling in Duitsland. Duitsers doen datzelfde in Nederland. Doel van het project is leerlingen vertrouwd te maken met de Euregio. Daarnaast moet het project hun kans op werken over de grens vergroten. Het Valuas geldt als pionier op dit terrein en deelt haar kennis onder meer via de LinQ-expertisegroep 'Vakoverstijgend onderwijs - van vto naar tto Duits', een initiatief dat door het Europees Platform en het Goethe-Instituut ondersteund wordt.

Initiatieven als LinQ en tweetalig onderwijs in Venlo worden nog op zeer kleine schaal uitgevoerd. Pleitbezorgers van de Duitse taal in Nederland zien deze initiatieven als uitzonderingen en 'druppels op de gloeiende plaat'. Voor een structurele stimulans van het Duits is het verplichten van een tweede vreemde taal in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs wat hen betreft de enige oplossing.⁷ Leerlingen hebben groot vertrouwen in Engels als lingua franca, blijkt uit te publiceren onderzoek van het Duitsland Instituut. Gerichte voorlichting over het economisch belang van een goede beheersing van het Duits is van belang om het aantal eindexamenleerlingen Duits op peil te houden. Voldoende enthousiaste, deskundige leraren Duits, ondersteund door moderne lesmethoden, zijn daarvoor tevens belangrijke voorwaarden. Op dit onderwerp komen wij terug in paragraaf 2.2.5.

2.2.3 Middelbaar beroepsonderwijs

Onderwijs in een moderne vreemde taal is niet verplicht in alle sectoren van het middelbaar beroepsonderwijs, maar maakt deel uit van de meeste opleidingen. In de meeste gevallen gaat het hierbij om het vak Engels. Op mbo-4-niveau geldt voor 14% procent van de kwalificatiedossiers dat twee moderne vreemde talen verplicht zijn, blijkt uit de Notitie over Moderne Vreemde Talen in de kwalificatiedossiers uit 2009 van het Ministerie van OCW. De belangstelling voor het Duits onder deelnemers is gering en groeit niet.⁸ Er is betrekkelijk weinig sturing op het aanbod van moderne vreemde talen in het mbo. Wanneer in de kwalificatiedossiers voor het mbo moderne vreemde talen verplicht gesteld worden, is niet gespecificeerd om welke moderne vreemde taal het gaat. Vervolgens is het aan de instelling welke moderne vreemde taal wordt aangeboden.

Niet alle mbo-1- en mbo-2-leerlingen zijn in staat een vreemde taal tot op een behoorlijk niveau te bereiken. Voor de meeste mbo-leerlingen is het leren van twee talen echter goed haalbaar, aldus de Onderwijsraad. Onderzoek onder oud-mbo-leerlingen laat zien dat Duits vaker dan Engels van belang is voor hun werk.⁹ De voorzitter van de Duits-Nederlandse Kamer van Koophandel (DNHK), Kurt Döhmel, verklaart het belang van Duits voor beroepskrachten als volgt: "In grote internationale bedrijven is, ook in Duitsland, de voertaal Engels. Maar Nederland doet vooral veel zaken met het Duitse midden- en kleinbedrijf, in Beieren, Baden-Württemberg of Oost-Duitse deelstaten. Daar is de voertaal toch echt Duits".¹⁰

---

⁷ Onderzoek Duits-Nederlandse Handelskamer, www.duitslandweb.nl, 12-05-2009.

⁸ *Vreemde talen in het onderwijs*. Advies. Onderwijsraad (2008).

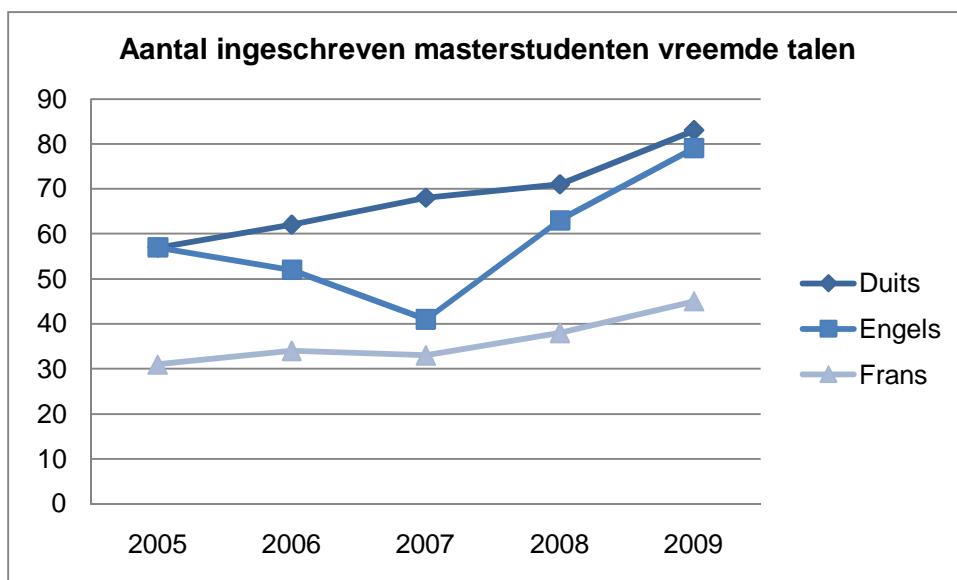
⁹ Raamwerk Moderne Vreemde Talen in het Secundaire Beroepsonderwijs. Bve Raad. Liemberg, E. (2001).

¹⁰ www.duitslandweb.nl, 12-05-2009 .

2.2.4 Hoger onderwijs

Recent verscheen in het dagblad *Metro* het artikel 'Duits sterft uit in collegezaal'. Op basis van de voorlopige eerstejaars inschrijvingen aan masteropleidingen Duitse Taal en cultuur kan voor het collegejaar 2010-2011 geconcludeerd worden dat er op drie van de zes universiteiten een afname is in het aantal aanmeldingen ten opzichte van de voorgaande jaren. De Vrije Universiteit, die slechts één aanmelding ontving, heeft zelfs besloten de master niet meer aan te bieden.

In het masteronderwijs (Duitse Taal en Cultuur) is echter van 2005 tot en met 2009 een stijgende lijn te zien wanneer we kijken naar het totale aantal ingeschreven studenten.¹¹ Of de vermoedelijke daling in 2010 een eenmalige dip in de instroom impliceert, zal moeten blijken. De interesse van Nederlandse studenten in talenstudies is overigens in het algemeen niet groot: Duits vormt hierop geen uitzondering en kende in 2009 zelfs meer ingeschrevenen dan de master Engels:

Professor Ton Naaijens van de Universiteit Utrecht merkt in het genoemde *Metro*-artikel op dat voor de arbeidsmarkt geen grote aantallen afgestudeerde germanisten nodig zijn. De meeste respondenten uit ons onderzoek onderschrijven deze conclusie. Het aantal universitaire studenten Duits is niet de belangrijkste graadmeter om de interesse van Nederlanders voor de Duitse taal aan af te lezen. Interessanter is het wat de respondenten betreft om het aantal studenten aan de lerarenopleiding Duits in het hbo kritisch te volgen. Deze cijfers worden in paragraaf 2.2.5 besproken.

---

¹¹ Cijfers: website HBO-raad.

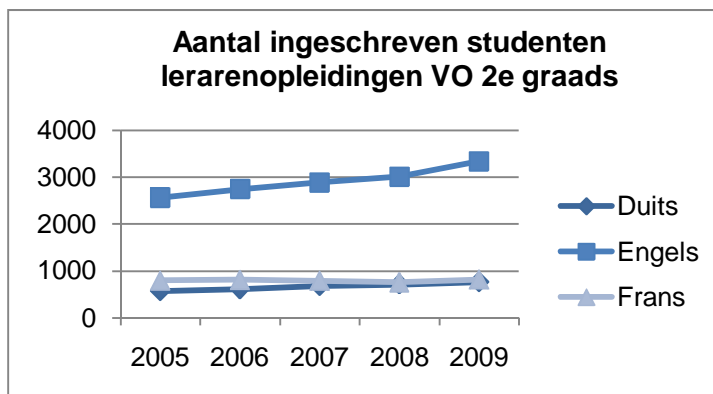
International business & languages in het hbo

Binnen het hbo vormt de keuze van studenten aan de International Business and Languages opleidingen, naast de lerarenopleidingen een belangrijke graadmeter voor de interesse in de Duitse taal. Jaarlijks stromen circa 3500 studenten in deze zogenaamde IBL-opleidingen in. Studenten aan IBL-opleidingen volgen standaard drie vreemde talen: Engels plus nog twee talen (met keuze uit Duits, Frans en Spaans). Uit een rapport van NQA en de visitatiecommissie Economie en Talen, waarin deze opleidingen geëvalueerd zijn, blijkt dat er onder studenten van deze opleidingen opvallend veel belangstelling bestaat voor Spaans en weinig voor Duits. Dit wordt evenwel niet onderbouwd met cijfers.

2.2.5 Docenten

Vrijwel alle respondenten brachten te berde dat het aantal docenten Duits in Nederland op korte termijn niet meer toereikend zal zijn. Met een relatief groot aantal leraren Duits dat afkomstig is uit de babyboomgeneratie ontstaat binnen nu en vijf jaar een tekort aan leraren, aldus onze gesprekspartners. Al in het rapport 'Talen achter de horizon', een eindverslag van het Nationaal Actieprogramma Moderne Vreemde Talen uit 1996, werd het geringe animo voor de opleiding tot taaldocent Duits als bron van zorg genoemd.

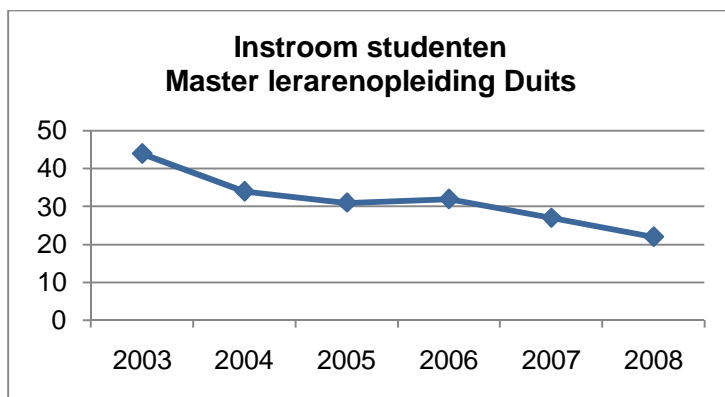
Het aantal inschrijvingen voor de lerarenopleiding Duits tweede graads laat over de afgelopen vijf jaar een lichte groei zien. Vergeleken met het aantal inschrijvingen voor de lerarenopleiding Engels is het aantal inschrijvingen evenwel aanzienlijk kleiner.¹² Het is eveneens opvallend dat de lerarenopleiding Frans zelfs nog iets meer studenten trekt, terwijl Frans als eindexamenvak veel minder gekozen wordt dan Duits.

De instroom van studenten in het masteronderwijs voor leraren Duits is de afgelopen jaren echter gehalveerd, blijkt uit gegevens van de VSNU. Dat is opvallend, omdat het totale aantal studenten dat een masteropleiding volgt de afgelopen jaren juist is toegenomen in Nederland.¹³

¹² Cijfers: HBO-raad.

¹³ <http://www.vsnunl/Media-item/Aantal-studenten-groeit-verdeling-over-opleidingen-blijft-ongewijzigd-1.htm>.

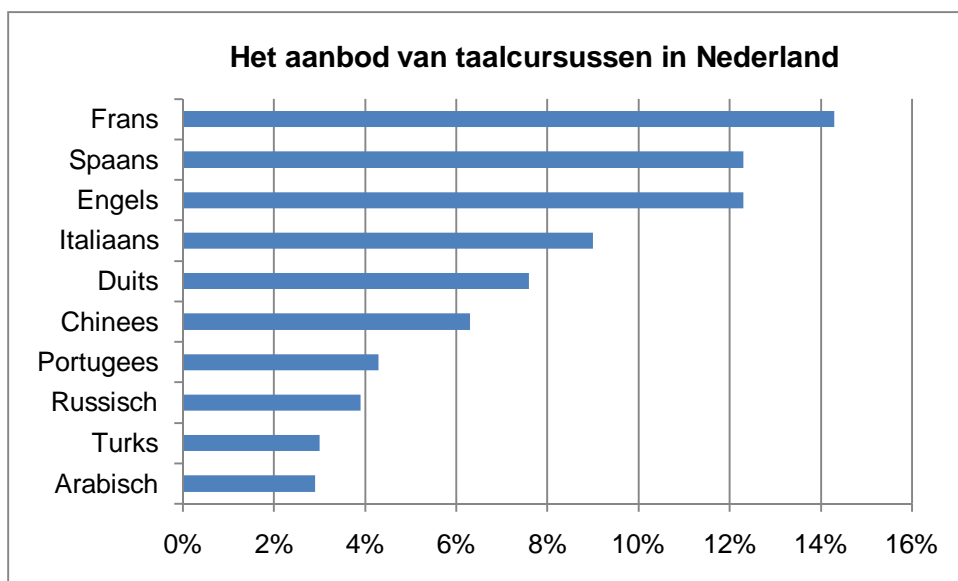
Trends en initiatieven met betrekking tot docenten Duits

- Scholen die hun leraren Duits met pensioen zien gaan, zullen minder eenvoudig opvolging vinden. En als een docent eenmaal vertrokken is, is het snijden in de uren Duits een voor de hand liggend gevolg. De Vereniging voor Lerarenopleiders Duits ziet deze ontwikkeling nu al in de praktijk ontstaan. De vergrijzing van docenten is volgens betrokkenen echter ook een kans: namelijk om een jonge generatie docenten met vernieuwende vakdidactische kennis aan te trekken.
- Eén van de oplossingen om het toekomstige tekort aan leraren Duits op te vangen, is het vergroten van de instroom van leraren uit Duitsland en Oostenrijk. Via het Europees Platform zijn diverse programma's opgezet om Duitse *native speakers* aan te trekken, zowel op het niveau van onderwijsassistenten (20 deelnemers per jaar) als docenten eerste graads (10 deelnemers per jaar) en docenten tweede graads (5 deelnemers per jaar). De komst van deze moedertaalsprekende collega's kan docenten Duits uit Nederland over hun schroom helpen om de lessen zoveel mogelijk in het Duits te doen ('doeltaal is voertaal'-principe) en voor de leerlingen is het motiverend en inspirerend. Deelnemers lopen wel tegen knelpunten aan: ouderwetse didactiek en lesmateriaal, een teleurstellend lage status van de docent in Nederland en moeite met het houden van orde in de klas. In Duitsland is die status hoger en worden kinderen ook beoordeeld op hun deelname aan de les, waardoor orde houden een minder groot probleem is. Al met al leiden deze zijn ervaringen er soms toe dat deelnemers weer vertrekken.
- Het aanzien en de kwaliteit van leraren baart meer van onze gesprekspartners zorgen. Hun imago kan versterkt worden – en daardoor wordt het volgen van de lerarenopleiding aantrekkelijker. Volgens het Goethe-Instituut voelen leraren Duits zich nog altijd ondergewaardeerd ten opzichte van docenten in andere vakken.
- Uit (binnenkort te publiceren) onderzoek van het Duitsland Instituut blijkt dat leerlingen Duits matig nuttig en niet bijzonder mooi vinden. Zij ervaren de lessen, door de neiging van veel docenten om zich te richten op grammatica en naamvallen, als saai. Dat straalt volgens betrokkenen uit ons onderzoek ook af op het imago van Duitsland onder Nederlandse jongeren.

Er is sinds een paar jaar een toenemende vraag naar alternatieve, vernieuwende (gratis) lesmethoden, zoals een lespakket rondom de film *Good Bye Lenin*. In de klassen waar dit materiaal gebruikt wordt kiezen significant meer leerlingen Duits (hoewel dit ook met het enthousiasme van de docent samen kan hangen, die het initiatief neemt om deze lespakketten te gebruiken). Doordat scholen in het voortgezet onderwijs tegenwoordig gratis schoolboeken moeten leveren, wordt bezuinigd op de aanschaf van handboeken. Docenten geven zelf aan te weinig tijd te hebben om aanvullende lesmethoden te ontwikkelen.

2.2.6 Interesse voor de Duitse en Nederlandse taal buiten het reguliere onderwijs

Duitstalig onderwijs wordt ook buiten reguliere onderwijsprogramma's aangeboden en gevolgd, bijvoorbeeld via het Goethe-Instituut, volksuniversiteiten of particuliere organisaties. Uit het onderzoek 'Onderwijs in vreemde talen in Nederland' van de Onderwijsraad blijkt dat cursussen Duits in Nederland door relatief weinig organisaties worden *aangeboden*, vergeleken met cursussen Frans, Engels en Spaans. Het procentuele aandeel van de talen in onderstaande grafiek is gebaseerd op het aantal instellingen dat de betreffende taal aanbiedt.

Uit ditzelfde onderzoek blijkt dat Engels, Frans en Spaans veruit de meest favoriete talen zijn, wanneer daadwerkelijk gekeken wordt naar cursussen die het meest *bezocht* worden. Ook hier komt Duits niet in de top-3 voor.

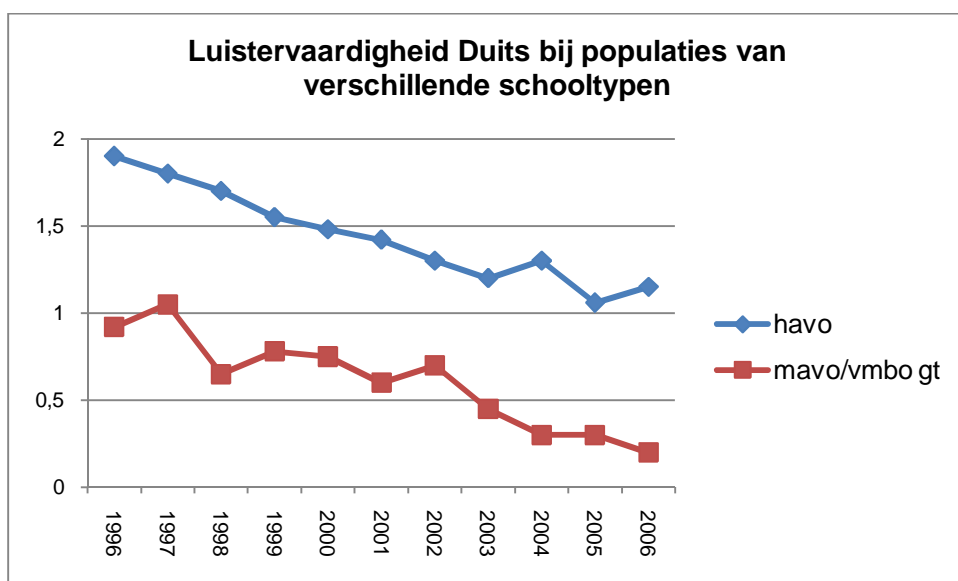
Overigens wijst de toename van inschrijvingen voor cursussen Duits aan het Goethe-Instituut op een groeiende interesse van Nederlanders in de Duitse taal. De afgelopen vijf jaar steeg het aantal inschrijvingen ieder jaar met gemiddeld vijf procent. Voor 2010 worden 2000 cursisten verwacht.

2.3 Kwaliteit van de taalbeheersing

Nederlanders zijn van mening dat zij hun talen goed beheersen, blijkt uit enquêteonderzoek van de Europese Commissie in alle EU-landen. Driekwart van de Nederlandse ondervraagden zegt Engels te spreken, 57% Duits en 12% Frans.¹⁴

De vraag is of het beeld dat Nederlanders van zichzelf hebben als een taalvaardig volk wel overeenkomt met de werkelijkheid. Recent onderzoek laat zien dat veel Nederlanders hun taalbeheersing te hoog inschatten (Onna en Hansen 2007). Veel respondenten geven aan op het niveau van (ver)gevoerde te zitten, waar een toets uitwijst dat zij beginner of halfgevoerd zijn.

Het gemiddelde niveau van examenleerlingen havo en vwo Duits, zowel qua lees- als luistervaardigheid, is de afgelopen jaren gedaald. Ook de gemiddelde eindcijfers zouden de afgelopen jaren lager komen te liggen, wanneer de eindtermen van tien jaar ervoor gehanteerd worden. Dit blijkt onder meer uit onderzoek dat de Stichting leerplanontwikkeling in opdracht van het Ministerie van OCW uitvoerde.

Uit *Education at a glance*, een rapport uit 2009 waarin de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) het onderwijs in de OESO-landen onderling vergelijkt, blijkt dat de best presterende 15-jarige Nederlandse leerlingen het in internationaal perspectief niet zo goed doen als het gaat om taal. Nederland staat daarmee op de 13e plaats, terwijl Nederlandse topleerlingen in de wiskunde en natuurwetenschappen in de top tien van de dertig OESO-landen staan.

¹⁴ http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/languages/index_en.html.

Een belangrijke oorzaak van de niveaudaling is volgens Stichting Leerplanontwikkeling dat er over een lange periode minder uren beschikbaar zijn voor de moderne vreemde talen, zowel in de onderbouw als in de bovenbouw. Ook de invoering van de tweede fase en de daarmee parallel lopende versnippering van de vakken geldt als belangrijke reden voor niveaudaling. De periode met het deelvak Duits 1, waarbij vaak aan deelvakkers en heelvakkers tegelijkertijd les gegeven moest worden, heeft ook niveauverlagend gewerkt.

In het vervolgonderwijs manifesteert deze niveaudaling zich. Zo wordt in het hbo, door werkgevers die studenten aannemen van de opleidingen International Business and Languages, het taalniveau Duits bij een aanzienlijk deel van de opleidingen als onder de maat beoordeeld.¹⁵

Betrokkenen in het BAND-programma, waarin Duitse en Nederlandse mbo-deelnemers stage lopen in het andere land, signaleren dat de Nederlandse leerlingen 'belabberd' Duits spreken. Wanneer Nederlandse leerlingen in Duitsland een uitwisseling via dit programma volgen, spreken zij vaak Engels, ondanks pogingen van de coördinatoren om dit te ontmoedigen. Er is een pilot gestart om jongeren via Duitse taalcursussen van het Goethe-Instituut beter voor te bereiden op hun verblijf. Overigens spreken ook Nederlandse docenten in het mbo vaak slecht Duits, aldus onze respondenten.

2.4 De Nederlandse taal in Duitsland

In Duitsland is, voornamelijk in de grensstreek, de interesse voor de Nederlandse taal fors toegenomen. Deze tendens toont zich zowel in het voortgezet als hoger onderwijs, maar ook buiten het reguliere onderwijs.

- Terwijl in 1994 in het *Regierungsbezirk Weser-Ems* (Nedersaksen) het Nederlands nog op 34 scholen door 50 docenten verzorgd werd, maakt het vak nu al op meer dan 100 scholen en met 163 docenten deel uit van het voortgezet onderwijs. Dit duidt op een verdrievoudiging in 15 jaar tijd. In Noordrijn Westfalen is ook sprake van een forse toename, voornamelijk in de grensgebieden. Tussen 2001 en 2009 heeft het aantal leerlingen dat Nederlands volgt zich hier verdubbeld van 10.163 naar 22.898.¹⁶ Een punt van zorg is in beide deelstaten het groeiende tekort aan leerkrachten Nederlands.
- Met de neerlandistiek in Duitsland gaat het goed, aldus hoogleraar Jan Konst van de Freie Universität in een artikel in *Trouw* uit 2008. Volgens de Nederlandse Taalunie stonden in dat jaar aan de Duitse universiteiten zo'n 2375 studenten neerlandistiek ingeschreven. De Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten geeft aan dat in Nederland ongeveer 1600 mensen neerlandistiek studeerden.

---

¹⁵ Internationaal Dynamisch. Eindrapport van de visitatiecommissie Economie en Talen, Netherlands Quality Agency (NQA). (2004).

¹⁶ Die Situation des Faches Niederländisch an den Schulen im Bundesland Niedersachsen (01-03-2010), cijfers Ministerium für Schule und Weiterbildung des Landes NRW (06-10-10).

- Afstuderen in de Nederlands taal- en letterkunde kan in Duitsland aan de universiteiten van Berlijn, Oldenburg, Keulen en Münster. Zes andere universiteiten bieden Nederlands als tweede vak aan. Aan de universiteit van Münster kunnen studenten ook nog afstuderen in Nederlandkunde. In het 'Haus der Niederlande' aan deze instelling volgden in 2008 ongeveer 230 studenten dat vak, naast de 340 studenten die er neerlandistiek deden.
- In de Duitse grensstreek concurreert het Nederlands in het volwassenenonderwijs met het Spaans om plaats twee (op de eerste positie staat nog steeds Engels), maar ook in Rheinland Pfalz, Saarland, Hessen en in de steden Bremen, Hamburg, Berlijn, Stuttgart en München wordt aan *Volkshochschulen* Nederlands gegeven. Ruim 400 docenten Nederlands doceren in Duitsland jaarlijks aan ongeveer 8000 cursisten Nederlands, aldus de website van de Talenunie.

2.5 Samenwerking en uitwisseling

In deze paragraaf komt allereerst aan bod, hoe internationalisering vorm krijgt vanuit de subsidieprogramma's en instellingen in het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. Vervolgens gaan wij op studentniveau in op uitwisseling in het hoger onderwijs. Op samenwerking op het niveau van instellingen en (Europees) beleid ten aanzien van hoger onderwijs gaan wij in hoofdstuk 4 over wetenschap en hoger onderwijs nader in.

2.5.1 Primair en voortgezet onderwijs

In het primair onderwijs is internationalisering een marginale ontwikkeling. In 2008-2009 deed van de scholen in het basisonderwijs 7,7 procent mee aan een internationale activiteit. Het aantal docenten en leerlingen dat betrokken was bij een uitwisseling daalde met respectievelijk 2,5 en 20 procent. Daarentegen steeg het aantal scholen met vroeg vreemdetalenonderwijs met 56%.

In het voortgezet onderwijs was 75,8 procent van de scholen betrokken bij een internationale activiteit, gesteund door het Europees Platform. Deze activiteiten variëren van een individuele uitwisseling van docenten tot de uitwisseling van schoolklassen. Duitsland staat, vooral vanwege de nabijheid en lage reiskosten, al jaren onbetwist op nummer één van de landenkeuze, gevolgd door Frankrijk en Italië. Ruim 2,5 procent van de leerlingen in het voortgezet onderwijs nam in 2009 deel aan een meerdaagse uitwisseling. De mobiliteit van leerlingen en docenten wordt gesubsidieerd vanuit het Europese Leven Lang Leren programma en het Bios-programma van het Ministerie van OCW. Binnen het Leven Lang Leren programma is een belangrijke rol weggelegd voor internationale schoolpartnerschappen.¹⁷

Zo worden vanuit Noordrijn Westfalen 123 schoolpartnerschappen met Nederlandse VO-instellingen onderhouden. Nederland staat hier, gelet op het aantal partnerschappen, op de vierde plaats. De lijst wordt aangevoerd door Frankrijk (414) en Engeland (178).¹⁸ Bij het Europees Platform zijn in totaal 211 Nederlands-Duitse partnerschappen bekend.

---

¹⁷ Internationaliseringsmonitor van het onderwijs in Nederland (2009).

¹⁸ verzicht van het Ministerium für Schule und Weiterbildung NRW.

Betrokkenen uit ons onderzoek onderstrepen unaniem het belang van uitwisseling voor de Duits-Nederlandse betrekkingen. Jongeren krijgen in een gevoelige leeftijd (de puberteit) de kans om hun oordeel over het buurland rechtstreeks te vellen en – zo blijkt in de praktijk – bij te stellen. Als voorbeeld van de positieve effecten wordt vaak de uitwisseling tussen Duitsland en Frankrijk genoemd, die al sinds tientallen jaren geleden sterk gestimuleerd wordt vanuit beide landen via het Deutsch Französische Jugendwerk. Via dit instituut, dat in beide landen een grote bekendheid heeft, worden alle subsidies, programma's en kennis onder één noemer uitgevoerd en geëvalueerd.

Knelpunten

- Het Europees Platform signaleert dat er vanuit Duitse VO-instellingen een grotere behoefte is aan schoolpartnerschappen met Nederland dan vanuit Nederland. Een gebrek aan tijd en lef van Nederlandse docenten wordt genoemd als de belangrijkste reden voor deze onbalans.
- Veruit de meeste uitwisseling vindt plaats in de hogere regionen van het voortgezet onderwijs. vmbo-scholen weten de weg naar het Europees Platform nog weinig te vinden.
- Uitwisseling vindt meestal plaats in de bovenbouw. Veel docenten zijn van mening dat uitwisseling pas zin heeft als leerlingen de taal behoorlijk beheersen. Onze gesprekspartners weerspreken dat: uitwisseling op jongere leeftijd vergroot juist de interesse voor taal en wekt op jongere leeftijd interesse voor het buurland.

In het vwo is de uitwisseling van leerlingen via het *Praemienprogramm* al jaren stabiel. Volgens de Duitse ambassade en het Goethe-Instituut is dit een belangrijk programma omdat het al sinds 1982 bestaat, en daarmee een instrument is dat op lange termijn bijdraagt aan de vorming van 'ambassadeurs' van de Duitse taal en cultuur in Nederland. Ieder jaar maken via dit (door het Europees Platform en de Pädagogischer Austauschdienst uitgevoerde) programma 19 getalenteerde leerlingen een reis, bestaande uit een taal cursus van vier weken. In totaal 600 mensen hebben aan dit programma meegedaan.

2.5.2 Middelbaar beroepsonderwijs

Voor het bve-veld zijn er twee mobiliteitsprogramma's: Leonardo da Vinci en BAND. Uitwisseling buiten de reguliere mobiliteitsprogramma's is in de bve-sector name in de grensstreek op kleine schaal aan de orde.

Het Leonardo da Vinciprogramma richt zich primair op het bevorderen van innovatie en disseminatie en is ingesteld door de Europese Commissie. In 2009 namen 2.761 leerlingen deel aan dit programma, waarvan 83 leerlingen betrokken waren bij een uitwisseling met Duitsland.

Het bilaterale BAND-programma ondersteunt partnerschappen tussen Nederlandse en Duitse instellingen in het middelbaar beroepsonderwijs. Aanvragen kunnen vanuit Nederland worden ingediend door onderwijsinstellingen die vallen onder het Ministerie van OCW en het Ministerie van LNV. In 2009 kende het BAND-programma 127 deelnemende leerlingen via 19 projecten. Daarnaast hebben 29 docenten een programma voor docenten uitgevoerd. Het aantal deelnemers aan BAND is in de afgelopen jaren redelijk stabiel gebleven.

Veranderende doelstellingen, geringe zichtbaarheid

De doelstellingen van BAND zijn de afgelopen jaren veranderd. Bij aanvang van het programma in 1996 was het creëren van een positiever Duitslandbeeld onder jongeren de belangrijkste doestelling. Dit naar aanleiding van de uitkomsten van het Clingendael onderzoek, waaruit bleek dat bijna vier op de tien ondervraagde jongeren een negatieve attitude hadden ten aanzien van Duitsland.¹⁹ In de loop der jaren is gebleken dat het wegnemen van vooroordelen en stimuleren van wederzijds begrip minder noodzakelijk is. De primaire doelen zijn verschoven naar het creëren van duurzame relaties in onderwijsuitwisseling en het ondersteunen van vakinhoudelijke en culturele uitwisseling. Vooral in de machinebouw en automobiellindustrie valt er voor Nederlandse mbo-deelnemers veel te leren in Duitsland. Ook het economisch belang van uitwisseling wordt door deelnemende instellingen en bedrijven meer gezien. De grootste stagesector was in 2009 de sector Economie. Het programma is tegelijkertijd 'uit de politieke schijnwerpers geraakt,' aldus onze respondenten. De omvang en de zichtbaarheid van het programma zijn zeer beperkt. Een aantal van 127 deelnemende leerlingen is, afgezet tegen het totale aantal mbo-leerlingen van 514.594 in dat schooljaar, miniem. Een knelpunt blijkt ieder jaar het vinden van voldoende stagebedrijven in Duitsland. Onderstaande casus brengt successen, maar ook knelpunten tijdens uitwisselingen in het mbo duidelijk in beeld.

---

¹⁹ Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Duits-Nederlandse Betrekkingen, Henk Dekker, Universiteit Utrecht, 12-02-1999

Best practice: I love Berlin. Een stage in het KaDeWe

Het ROC Nijmegen biedt zijn deelnemers de mogelijkheid om een 8-weekse bedrijfsstage te lopen bij het KaDeWe in Berlijn, het beroemdste warenhuis van Europa. In 2010 vertrekken 5 leerlingen, in 2011 zijn dat er vermoedelijk drie keer zoveel. Het ROC heeft via voorbereidende bedrijfsbezoeken van docenten goede contacten gelegd met het KaDeWe en verwacht tot zo'n 25 belangstellende leerlingen per schooljaar. Ook deze eerste keer waren er beduidend meer geïnteresseerden. Tijdens de voorbereidingen moest een flink deel afhaken. Belangrijkste redenen: te laag niveau, minimale inzet, weigeren om een Nederlands bijbaantje op te geven. Hier zal bij de volgende groepen direct bij de start van het project nadrukkelijk op worden gelet.

De Berlijngangers moeten met een werkweek van 32 uur per week stevig aanpakken, in een volledig Duitse omgeving, waar – anders dan in de grensstreek - de collega's en klanten geen Nederlands begrijpen. De leerlingen zijn content met de bijna 100% Leonardo-subsidie die het ROC voor ze geregeld heeft in het kader van het project '*Nijmegen: euregionale winkelstad*'. Nog tevredener zijn de leerlingen over de waarde voor hun verdere loopbaan: "zo'n stage bij een prominent bedrijf als het KaDeWe staat prima op je CV!". Onvoorbereid zijn de leerlingen bepaald niet. Ze krijgen een cursus *Duitse taal en cultuur* en hebben in het voortraject het CentrO Oberhausen en Karstadt Düsseldorf bezocht. In Düsseldorf zijn ze voorgelicht over de interne opleiding van het concern.

Je zou zeggen dat de stap over de Duitse grens voor een Nederlands ROC logisch is: Duitsland is met afstand onze belangrijkste handelspartner. Hoe anders is veelal de werkelijkheid. Dat bleek bijvoorbeeld in een Lagerhuisdiscussie met een grote groep ROC-internationaliseringscoördinatoren enkele jaren geleden in het Amsterdamse Goethe-Instituut: de meerderheid gaf aan geen stages in Duitsland te stimuleren omdat ze de ervaring hadden met taal- en cultuurproblemen. Het ROC Nijmegen heeft op lange termijn geld vrijgemaakt voor een fikse stoomcursus *Duitse taal en cultuur*. Voor dit programma is een jonge native speaker aangesteld, die de verkorte deeltijdlerarenopleiding Duits aan de HAN in Nijmegen heeft gedaan. Zij is belast met de complete organisatie van het Berlijn-project, inclusief de bijbehorende cursus.

Bewerking van: 'I Love Berlin' Kees van Eunen. Leonardo newsflash, mei 2010.

Er is weinig bekend over de effecten van uitwisselingsprogramma's als BAND en Leonardo da Vinci op de langere termijn. Hoe kijken deelnemers terug op hun ervaring? Wat is de rol van docenten en wat is het belang van voorbereidende bezoeken? Hebben oud-deelnemers daadwerkelijk een voordeel op de arbeidsmarkt? Hoe beoordelen deelnemende bedrijven en instellingen de samenwerking, en leidt die tot meer handelscontacten tussen Duitsland en Nederland? Dergelijke vragen zijn de moeite waard om nader te onderzoeken.

Samenwerking tussen instellingen

In het mbo zijn weinig voorbeelden te vinden van instellingen die intensief samenwerken met het beroepsonderwijs in Duitsland. In de grensregio's is hier en daar een uitzondering te vinden. Daarbij valt op dat samenwerking over de grens hoofdzakelijk als manier beschouwd wordt om Duitse deelnemers te werven en om Duitse stageplekken voor Nederlandse leerlingen te verwerven. Er lijkt minder behoefte te bestaan aan bijvoorbeeld het begeleiden van Nederlandse leerlingen naar Duitse (vervolg)opleidingen of het delen van kennis.

Horeca-ervaring opdoen over de grens

Vanuit de unit Horeca en Toerisme van het Arcus College in Heerlen wordt de tweetalige opleiding Hotel- en restaurantmanager (niveau 4) aangeboden, in samenwerking met de Fachhochschule Aachen. Nederlandse en Duitse leerlingen volgen dezelfde opleiding. Duitse leerlingen volgen in de zomer een taal cursus en maken een toegangstoets in de Nederlandse taal. Op de 1700 leerlingen binnen de Unit Horeca en Toerisme zijn er 100 Duits. Aan Nederlandse leerlingen worden geen aanvullende taaleisen gesteld. Zij volgen tijdens de duur van de opleiding wel meer dan gemiddeld Duitse taallessen en krijgen de kans om stage te lopen in Duitsland. De interesse van de Nederlandse leerlingen voor Duitsland is echter zeer gering. Het gaat hen vooral om de inhoud van de opleiding en de doorstroommogelijkheid naar de hogere hotelschool, aldus onze gesprekspartner. Qua stages kiezen de leerlingen in de praktijk liever voor Spanje en Curaçao dan voor Duitsland.

Op de economische kansen die een nadrukkelijker samenwerking tussen mbo-instellingen en bedrijven over de grens bieden, specifiek voor de grensregio's, komen wij terug in hoofdstuk vijf.

Knelpunten

- Vanuit de Nederlandse mbo-instellingen signaleert men een toenemend gevoel van concurrentie met Duitse onderwijsinstellingen en bedrijven. "*Met name in tijden van werkloosheid wordt BBL-onderwijs met een zekere scepsis bekeken door Duitse onderwijsinstellingen en ondernemingen*", meent een van de gesprekspartners.

- Het Nederlandse competentiegerichte onderwijs geniet in Duitsland nog weinig bekendheid en weerklank. Bedrijven uit Duitsland prefereren leerlingen die via klassikale onderwijsmethoden onderwezen zijn en hebben nogal eens moeite met de informele houding van Nederlandse leerlingen, aldus onze gesprekspartners.
- De erkenning van mbo-diploma's is een knelpunt dat hiermee gepaard gaat. Nederland heeft geen problemen met het erkennen van Duitse diploma's, onder meer omdat hier een goede structuur voor bestaat via de toegewezen partijen (Nuffic voor hoger onderwijs en Colo voor middelbaar beroepsonderwijs). Colo krijgt soms echter wel klachten als Duitsers een Nederlandse mbo-opleiding hebben gevolgd en met dit diploma de Duitse arbeidsmarkt op willen gaan. Via het Ministerie van OCW ontving Colo daarnaast het signaal dat mensen uit Nederland met Nederlandse mbo-diploma's niet altijd gemakkelijk aan een baan in Duitsland komen. Harde cijfers zijn echter niet bekend, omdat het vaak lastig is om te achterhalen wat de daadwerkelijke reden van afwijzing na een sollicitatie is.
  - Het probleem ligt dan ook niet zozeer in de formele erkenning, maar in onderling vertrouwen en bekendheid van elkaars onderwijssystemen. Echter: ook *tussen* Duitse deelstaten kan de erkenning van diploma's problemen opleveren.
  - De structuur in Duitsland maakt overleg over erkenning gecompliceerd. Er is geen eenduidige structuur die als centraal punt alle diplomawaardering en beroepserkenning verzorgt. Hoewel KMK in Bonn een taak heeft in de diploma-erkenning en de Duitse BIBB (Bundesinstitut für Berufsbildung) de certificaatsupplementen uitgeeft, houdt toch iedere individuele Handelskammer zich nog apart bezig met de waardering van diploma's. Handelskammern onderling vinden ook niet altijd consensus. Daarnaast maakt de Länderstructuur het lastig om algemene afspraken te maken, omdat deze allen eigen verantwoordelijkheden hebben op het gebied van onderwijs.
  - De afdeling Internationale Diploma Waardering van Colo is door het Ministerie van OCW aangewezen als National Reference Point (NRP). Het NRP is het contactpunt voor iedereen die informatie zoekt over het Nederlandse en buitenlandse mbo-onderwijs. Iedere lidstaat van de EU dient zo'n NRP te hebben. Een van de taken van het NRP is het verstrekken van certificaatsupplementen. National Reference Points hebben bij Duitse partners nog te weinig bekendheid. Nog lang niet iedere EU-lidstaat heeft een goed geoutilleerd NRP, wat het fungeren als netwerk bemoeilijkt.
  - Taalbarrières blijven ook in de erkenning van diploma's een probleem. De meest aangevraagde certificaatsupplementen zouden in de Duitse taal beschikbaar moeten zijn. Het ontbreekt nu aan budget om die vertalingen door te voeren.
- Onder Nederlandse studenten is nog weinig bekend, dat zij studiefinanciering kunnen aanvragen voor het volgen van een mbo-opleiding in (o.a.) Duitsland. Colo signaleert dat van deze mogelijkheid nog zeer weinig gebruik wordt gemaakt.

Aanbevelingen ten aanzien van mobiliteit in het mbo

- Er is binnen veel EU-lidstaten nog te weinig kennis over de EU-richtlijn voor beroepserkenning 2005/36/EC. Bij de toepassing van deze richtlijn wordt uitgegaan van het vertrouwen in elkaars onderwijssystemen. Dit vertrouwen is ook de basis van het European Qualifications Framework (EQF) dat momenteel in ontwikkeling is. Blijvende communicatie hierover is van belang.
- National Reference Points dienen meer bekendheid te krijgen als hét contactpunt voor iedereen, die informatie zoekt over het beroepsonderwijs in Nederland en andere Europese landen. (Ook bij de Handelskammern).
- Alleen EU-regelgeving en instrumentarium (bijvoorbeeld EQF) zijn niet voldoende om de diverse opleidingen in de landen van de Europese Unie op waarde te schatten. Het beoordelen van individuele diploma's zal altijd noodzakelijk blijven in verband met instroom in onderwijs of op de arbeidsmarkt. Er zijn ook bilaterale contacten nodig voor de uitwisseling van informatie over de in het buitenland behaalde diploma's. Als hulpmiddel hierbij dient het Certificaatsupplement, dat een steeds belangrijker rol gaat spelen bij de mobiliteit in Europa en daarbuiten.
- Bij de ontwikkeling van nieuwe initiatieven rondom diploma-erkenning is het belangrijk om zoveel mogelijk aan te sluiten bij bestaande structuren, zoals het NRP, alvorens nieuwe overlegorganen op te tuigen. Daarnaast blijven kleinschalige initiatieven 'van onderaf' nodig.
- Met simpele vertaaloplossingen kunnen de meest aangevraagde certificaatsupplementen in de Duitse taal beschikbaar gesteld worden.
- OCW kan tot slot meer bekendheid geven aan de mogelijkheid voor mbo'ers om studiefinanciering mee te nemen naar Duitsland, als men daar een voltijd beroepsopleiding wil volgen.

2.5.3 Uitwisseling in het hoger onderwijs

In deze paragraaf komt de uitwisseling op studentniveau in het hoger onderwijs aan de orde. In hoofdstuk 3 (wetenschap en hoger onderwijs) komen wij uitgebreider terug op de samenwerking tussen instellingen.

In het studiejaar 2008-2009 trok Nederland 4,1 procent van de Erasmus-studenten. België bleek met 3,4 procent iets minder in trek, maar Duitsland was met 11 procent aanzienlijk populairder. Er komen er nog altijd veel meer buitenlanders in Nederland studeren dan omgekeerd, en dit geldt ook voor de uitwisseling tussen Duitsland en Nederland. Bij Nederlandse Erasmus-studenten zijn Spanje en het Verenigd Koninkrijk veruit het meest in trek voor studie of stage. Duitsland zit daar als derde een stuk onder en neemt de afgelopen jaren af in populariteit onder Nederlanders.

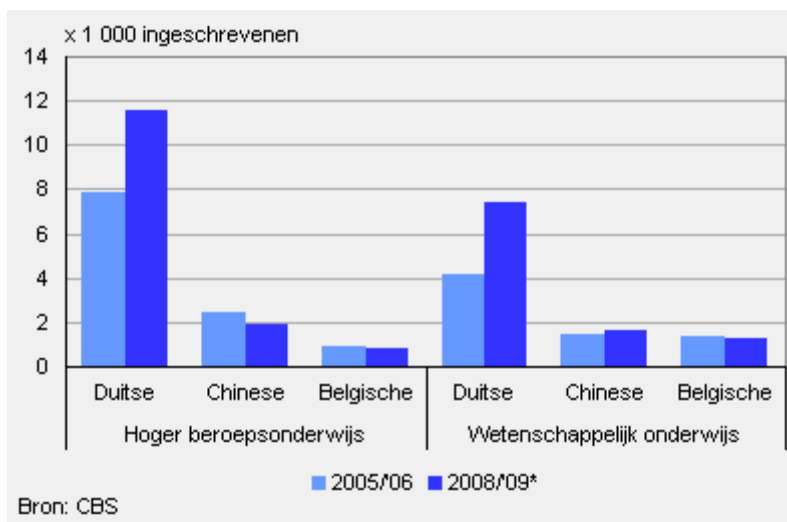

Door het Nuffic wordt als belangrijke reden genoemd dat studenten minder vaak Duits spreken en Duitsland minder onderdeel uitmaakt van de jeugdcultuur dan Engeland en Spanje. De Erasmus-studenten vormen echter maar een fractie van alle buitenlandse studenten in Europa.²⁰

2.5.4 Duitse studenten in het reguliere hoger onderwijs in Nederland

Het aantal buitenlandse studenten op de totale studentenbevolking in een land geeft een realistischer beeld dan alleen de Erasmuscijfers. In het studiejaar 2008/2009 stonden bij de Nederlandse hogescholen en universiteiten bijna 45 duizend buitenlandse studenten ingeschreven. Dat is 28 procent meer dan in 2005/2006. Het grootste deel van deze studenten komt uit Duitsland (42 procent).

De afgelopen vier jaar steeg het aantal Duitsers aan universiteiten met bijna driekwart en aan hogescholen met de helft, tot een totaal van 20.000. Het aantal Nederlandse studenten in het hoger onderwijs steeg in deze periode met bijna zes procent, aldus het CBS.

Er zijn verschillende verklaringen voor de populariteit van de Nederlandse hogescholen en universiteiten onder Duitse studenten.

- Pragmatische overwegingen voeren, aldus het merendeel van onze respondenten, de boventoon. Zo zijn er in Nederland opleidingen die in Duitsland niet worden aangeboden, bijvoorbeeld fysiotherapie. De studie psychologie kent in Nederland geen numerus clausus en in Duitsland wel. Bijna een kwart van de Duitse studenten in Nederland studeerde in het studiejaar 2008-2009 psychologie.
  - Overigens springen Nederlandse hogescholen en universiteiten in de grensregio actief op deze ontwikkelingen in.

²⁰ 'Nederland scoort slecht bij Buitenlandse studenten', www.rnw.nl, 21-06-2010.

Hoger onderwijsinstellingen in Nederland gelden nog altijd als regionaal georiënteerd. De instellingen aan de grens kijken dus automatisch naar Duitsland bij de werving van studenten en springen in op leemtes in het Duitse aanbod, zo blijkt uit de gesprekken met respondenten.

- Duitse universiteiten hebben een beperkt aantal plaatsen. Met name studenten die niet op de universiteit van hun eerste of tweede keuze worden toegelaten (vaak zijn dit studenten met relatief lage Abiturncijfers), kijken naar de mogelijkheden in de grensstreek.
- Ook didactische argumenten spelen een belangrijke rol in de keuze voor een Nederlandse opleiding. Uit intern onderzoek van een hogeschool in de grensregio onder studenten uit het Duitse Euregio-gebied, blijkt dat de belangrijkste keuzefactoren volgens de studenten vooral de praktijkgerichtheid van het Nederlandse onderwijs, de kleine werkgroepen en de goede begeleiding door de hogeschool zijn. Het spreekt studenten daarnaast aan dat er op Nederlandse instellingen minder formele en hiërarchische verhoudingen zijn.
- Tot slot kan geconcludeerd worden dat Duitse studenten niet primair kiezen voor een studie in Nederland omwille van hun interesse in Nederland – dit blijkt ook het feit dat de studenten zich concentreren in het grensgebied. De trek van Duitse studenten naar Nederland wordt daarom ook wel geduid als 'Internationalisering Light'.

Het belang van Duitse studenten in Nederland

In de Internationaliseringsagenda 'Het Grenzeloze Goed' uit 2008 wordt een aantal redenen genoemd om buitenlandse studenten aan te trekken. Vertaald naar de Duitse situatie zijn de belangen als volgt te definiëren:

- Talentvolle studenten dragen bij aan de verbetering van de kwaliteit van het onderwijs in Nederland. Duitse studenten staan doorgaans te boek als internationaal georiënteerd, gemotiveerd, en beter presterend dan hun Nederlandse medestudenten. Opvallend is het overigens wel dat de Nederlandse instellingen zeer tevreden zijn over het gemiddelde niveau van de Duitse studenten (terwijl een deel van hen, zoals eerder beschreven, in Duitsland op grond van hun eindexamencijfers als 'tweederangs' beschouwd kan worden).
- De concurrentie tussen instellingen zal onder druk van een sterk afnemende jongerenpopulatie in Europa nog verder toenemen. Veel Europese instellingen kunnen hun studentenaantallen alleen op peil houden door studenten uit andere landen aan te trekken.
- Nederland heeft ook op de langere termijn belang bij het aantrekken van Duitse studenten: afgestudeerden die Nederland weer verlaten, hebben veelal een ambassadeursfunctie na terugkeer of, als zij in Nederland blijven, dragen bij aan het bestrijden van de tekorten op de Nederlandse arbeidsmarkt, bijvoorbeeld in de techniek.
- Buitenlandse studenten leveren daarnaast ook een directe economische bijdrage, waarover verderop, bij het derde knelpunt, meer.

Knelpunten

- Aan de Universiteit Maastricht waren er het afgelopen jaar incidenten tussen Nederlandse en Duitse studenten, blijkt uit eigen onderzoek van deze instelling. “Duitse studenten zijn strebers, zeuren om hogere cijfers bij hoogleraren en zijn alleen maar gericht op hun studie. Andersom vinden Duitsers hun Nederlandse medestudenten maar lui. Ze feesten alleen maar en laten hun studie versloffen”. Duitsers en Nederlanders zitten niet graag bij elkaar in werkgroepen en overleggen vaak in de eigen taal.²¹
- De studenten uit Duitsland, met name binnen het hbo, richten zich na het afronden van hun opleiding primair op de Duitse arbeidsmarkt, terwijl zij ook voor de Nederlandse werkgevers een interessante achtergrond hebben. Saxion Hogeschool is bezig met het ontwikkelen van een programma voor Nederlandse bedrijven en instellingen in de regio om deze groep studenten onder de aandacht te brengen.
- De forse groep studenten uit Duitsland kost de Nederlandse schatkist geld. Hoewel het merendeel van deze studenten aanspraak maakt op de Duitse *Bafög* (studiefinanciering), worden hun opleidingsplaatsen bekostigd door de Nederlandse staat. Hier tegenover staat dat deze studenten door bestedingen aan levensonderhoud bijdragen aan de Nederlandse economie. De omvang van deze bestedingen bedraagt gemiddeld circa € 14.000 voor een EU-student.²² Navraag onder hogescholen en universiteiten in de grensregio's wijst uit dat zij zeer kritisch zijn over de op handen zijnde maatregel om op termijn alleen nog EU-studenten met NAW-gegevens in Nederland te bekostigen. Tot nu toe werd hierin een uitzondering gemaakt voor studenten uit grenslanden België en Duitsland. Wanneer deze regeling wordt teruggedraaid, zou dit een begrenzend effect hebben op de Euregionale uitwisseling van studenten, aldus onze respondenten.

Verwachtingen

- In 2011 in Nedersaksen en in 2013 in Noordrijn Westfalen zullen zich veel meer studenten aandienen als gevolg van een aanpassing van het Gymnasium (dat verkort wordt van 7 naar zes jaar). In deze jaren met een dubbele uitstroom zal een deel van deze leerlingen zeker zijn weg vinden naar Nederlandse universiteiten en hogescholen.
- Er is de afgelopen jaren in Duitsland stevig geïnvesteerd in het hoger onderwijs (en vanwege de crisis met nog eens één miljard extra), met name om meer onderwijsplaatsen te creëren. Studenten kunnen daardoor meer dan voorheen selecteren op kwaliteit en hoeven op de langere termijn minder vaak uit te wijken naar de buurlanden.

---

²¹ www.trouw.nl, 23-07-2010

²² Internationaliseringsagenda 'Het Grenzeloze Goed,' 2008.

- Met name op het hbo en de universiteiten in Oost-Nederland is er een tendens om te stoppen met het actief werven van zoveel mogelijk studenten uit het buurland. In plaats daarvan kiezen de instellingen voor gerichte voorlichting om potentiële studenten goed voor te bereiden op hun keuze.
- Ook het harmoniseren van de stelsels in Europa in het kader van het Bologna-proces draagt bij aan een toenemende concurrentie tussen landen. De invoering van de Bachelor-Masterstructuur in Nedersaksen en Noordrijn Westfalen zorgt ervoor dat het onderwijs (en de diplomering) in deze staten internationaler wordt en beter aansluit op de internationale arbeidsmarkt. Kortom: de concurrentiepositie van de Duitse instellingen wordt sterker dan de afgelopen jaren het geval was. Dat kan leiden tot een verminderde instroom van studenten uit Duitsland. Voor Nederlandse instellingen zal het uitdagender worden om de beste studenten te trekken – en om bij hen bekend te zijn.

2.5.5 Nederlandse studenten in het reguliere hoger onderwijs in Duitsland

De meest recente betrouwbare gegevens over het aantal Nederlandse studenten in het buitenland stammen uit het studiejaar 2003/2004.²³ In dit studiejaar stonden 13.000 Nederlandse studenten bij een buitenlandse instelling voor hoger onderwijs geregistreerd, naast 5.250 uitwisselingsstudenten via Erasmus of vergelijkbare programma's. Van deze 13.000 studenten kozen 2.250 studenten voor een voltijds studie in Duitsland. Engeland en België trokken meer studenten (respectievelijk 3.900 en 3.250 studenten).

Nederland komt bij lange na niet in de top van herkomstlanden in Duitsland voor: China, Turkije, Frankrijk, Polen en de Verenigde Staten voerden in 2008 de lijst aan, maar ook uit landen als Bulgarije, Kameroen en Georgië kwamen meer studenten naar Duitsland dan uit buurland Nederland.²⁴ Uit onderzoek van Nuffic blijkt dat voornamelijk de top van de Nederlandse studenten naar Duitsland gaat – bijvoorbeeld in de geneeskunde of technische studierichtingen. Deze studenten worden daarin gestimuleerd omdat docenten hen op Duitsland (en de daar aanwezige topkwaliteit) wijzen.

Veel minder Nederlandse studenten volgen, kortom, een voltijds studie in Duitsland dan andersom en ook in het type studenten ('top versus gemiddeld') is een verschil op te merken.

---

²³ Dat komt, omdat de inschrijvingsgegevens van de landen waar zij naar toegaan eerst centraal moeten worden verzameld om te kunnen worden opgeteld.

²⁴ http://www.studienwahl.de/index.aspx?f=static_aktuelles_detail.aspx&id=578, 23-07-2010.

2.6 Conclusies

De belangstelling voor de Duitse taal in Nederland is de afgelopen decennia sterk teruggelopen, terwijl de behoefte vanuit het bedrijfsleven aan arbeidskrachten die Duits beheersen even groot is als de behoefte aan Engels sprekenden. De laatste vijf jaar heeft het beeld zich enigszins gestabiliseerd, hoewel de hervormingen in het voortgezet onderwijs een goede analyse van de populariteit van het vak bemoeilijken. Engels heeft de slag als lingua franca gewonnen. De beheersing van de Duitse taal is achteruit gegaan. Uit diverse onderzoeken blijkt dat Nederlandse leerlingen de afgelopen decennia significant lager zijn gaan scoren op lees- en luistervaardigheid – en dat dit wordt opgemerkt in het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven. Zeker in het vmbo en mbo zijn de geringe beheersing van de Duits taal en het (economisch) belang van Duits niet met elkaar in balans. Juist voor mbo-leerlingen is Duits een heel belangrijke taal – belangrijker dan Engels. De positie van de leraar Duits en de kwaliteit van het Duitse taalonderwijs in Nederland zijn voor verbetering vatbaar. Met het oog op de vergrijzing van de lerarenpopulatie zijn hier belangrijke stappen te nemen.

Vanuit Duitsland, en dan met name vanuit de deelstaten Noordrijn Westfalen en Nedersaksen, is de belangstelling voor de Nederlandse taal juist gegroeid. Ook de belangstelling voor uitwisseling en samenwerking is groter dan vice versa. Dit geldt in het bijzonder voor havo, vwo en hoger onderwijs. Door de zich verder ontwikkelende harmonisatie van de stelsels in Europa zal de concurrentiepositie van het Duitse hoger onderwijs zich versterken. In het hoger onderwijs draait het er voor Nederland de komende jaren om zich in te spannen om vooral de beste studenten uit Duitsland naar Nederland te halen – en niet zozeer de meeste.

3. Cultuur

3.1 Huidige situatie

Duitsland is, op afstand, de grootste afnemer van Nederlandse cultuur en is dat al jaren. Dit valt op te maken uit het feit dat van alle Nederlandse culturele activiteiten in het buitenland, 5912, er 1341 in Duitsland plaatsvonden.²⁵

De top tien ziet er als volgt uit:

Land	Nederlandse culturele activiteiten
Duitsland	1341
VS	602
België	363
Frankrijk	340
Italië	329
VK	313
Japan	252
Spanje	219

Een kwart van alle culturele activiteiten die Nederland in het buitenland realiseert, gesubsidieerd én ongesubsidieerd, gaat naar Duitsland.

Uit onderstaande tabel blijkt dat er sprake is van een groei in culturele activiteiten met een Nederlandse component in Duitsland.²⁶

2003-2009	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Totaal</i>	473	423	404	484	623	1031	1700

²⁵ Buitengaats - Offshore Dutch Cultural Activities in the world 2009.

²⁶ Infokalender Buitengaats: BK/ tentoonstellingen, Theater, Dans, Muziek, Literatuur, Film, Architectuur, Vormgeving, Fotografie, Nieuwe media, Erfgoed, Lezingen/voordrachten, Manifestaties. In de bijlage is een volledig overzicht opgenomen.

3.1.1 Exportontwikkelingen nader bekeken

De genoemde export naar Duitsland vindt voor een groot deel autonoom, zonder overheidssteun, plaats. In Duitsland zijn met name de Nederlandse muziek en literatuur belangrijk. Hieronder de lijst van Nederlandse cultuurproducten in Duitsland, per sector en op volgorde van belang (van groot naar klein):

1. Muziek is goed voor een kwart van export naar Duitsland. Muziek is ook in de totale export van 5912 activiteiten dominant met 2371 activiteiten. Dit komt mede door structuur van de muzieksector. Bovendien is het relatief eenvoudig om in Duitsland op te treden en draagt het internet als muziekmedium sterk bij aan de bekendheid.
2. Literatuur, in de totale wereldwijde export goed voor een zesde plaats, heeft in de export naar Duitsland een tweede plaats. Vertalingen komen vaak op korte termijn beschikbaar, Nederlandse auteurs zijn populair in Duitsland.
3. Theater is in aantallen activiteiten veel kleiner, maar voorstellingen uit Nederland zijn op een intensief en stabiel niveau in Duitsland te zien. Sommige Nederlandse gezelschappen richten zich bewust op de Duitse markt.
4. Dans, voor Nederland een belangrijk cultureel exportproduct met in 2009 308 opvoeringen in het buitenland, is in Duitsland de laatste jaren minder populair geworden. Dit is te verklaren uit toenemende concurrentie uit onder andere Vlaanderen.
5. Beeldende kunst gaat met name de grens over als uitwisseling tussen individuele kunstenaars en galerieën. De belangstelling vanuit Duitsland is niet overweldigend. De uitleen van kunst gebeurt voorts voornamelijk tussen de traditionele musea.
6. Over design (zowel architectuur, mode als industriële vormgeving) is minder bekend. Respondenten wijzen er op dat er weliswaar veel over Dutch Design is geschreven, maar dat het de vraag is of er ook veel van getoond en verkocht wordt in Duitsland.

Tot slot is het vermeldenswaard dat Nederlandse tv-producenten in Duitsland voet aan de grond hebben gekregen, omdat ze sterk concurrerend en flexibel zijn.

Duitsland is niet alleen in aantal de grootste afnemer (zowel in aantallen producten als in bezoekersaantallen); er is sterke interesse voor Nederlandse cultuurproductie. Dit manifesteert zich onder andere in het feit dat toonaangevende kunstenaars uitgenodigd worden om te regisseren, dirigeren en optreden in Duitsland. De Nederlandse kunst is innovatief en kan de wat meer gezapige instellingen in Duitsland 'opschudden'.

Daarnaast fungeert Duitsland als springplank voor Nederlandse cultuur naar de rest van de wereld, of het nu het Verenigd Koninkrijk of Azië is. Er is geen taalgebied dat zoveel uit het Nederlands vertaalt. Als de Frankfurter Buchmesse een Nederlands boek oppikt, is er een gereede kans dat Engelstalige uitgevers het voorbeeld volgen en het boek in het Engels laten vertalen. Vice versa is de export kleiner. Dit heeft structurele redenen.

Cultuur is in Duitsland gebonden aan de instituten (in Nederland zijn de locaties (instituten) losgekoppeld van de performers (gezelschappen; in Duitsland is een theatergezelschap gebonden aan een theater). De Duitse instituties zijn bovendien weinig flexibel en relatief dure 'overheidsorganisaties' met vele ambtenaren. Tot slot is, simpelweg door de omvang van Duitsland, de binnenlandse markt relatief groot. In Nederland daarentegen hebben gezelschappen en kunstenaars het maximale aantal podia al snel bereikt en kijken zij dan logischerwijs de grens over.

3.2 Trends en ontwikkelingen; kansen en knelpunten

In het Nederlandse beleid

Het Ministerie van OCW heeft het cultuurbeleid grotendeels gedecentraliseerd richting de fondsen. Een consequentie daarvan is dat de sturing in het beleid is afgenomen. Er is bij het ministerie geen Duitsland-beleid. De financiële bijdrage van de Nederlandse inbreng in Europese Culturele Hoofdstad RUHR 2010 is voor 95% gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

De fondsen op hun beurt lijken zich vooral te interesseren voor het 'verre buitenland'. Brazilië is in de mode, evenals Azië. Een inventarisatie²⁷ leert dat in het Internationaal Cultuurbeleid Duitsland niet genoemd wordt. Er zijn 'culturele hotspots', zoals Londen en Parijs; er is aandacht voor Vlaanderen, voor ontwikkelingslanden en voor cultureel erfgoed in de voormalige koloniën. Bij een fonds als het Mondriaanfonds heeft Duitsland geen prioriteit. Wel neemt het de derde plaats in (door de stichting ondersteunde) presentaties in het buitenland (14). Het NFPK steunde vijf producties/personen richting Duitsland, maar het land komt niet terug in de Beleidsuitgangspunten 2009-2012.

Hoewel Duitsland dus de grootste markt is, lijken de fondsen te kiezen voor verre, nieuwe oorden in plaats van continuïteit in Duitsland. Tegelijkertijd kent het ministerie geen cultuurbeleid gericht op Duitsland en stuurt het daar ook niet op bij de fondsen en sectorinstituten.

Nederland relatief kleinere speler geworden

Nederland heeft concurrentie gekregen. West-Duitsland had drie buurlanden en koesterde Nederland. Het herenigde Duitsland heeft negen buurlanden. Nederland valt nu in de categorie Denemarken en Zwitserland. Dat zijn ook echt de concurrenten voor culturele aandacht.

Imago van Nederland

Het thans nog positieve imago van Nederland kan een deuk oplopen door de huidige maatschappelijk en politieke ontwikkelingen. Nederland als modelland van tolerantie en liberalisme verliest terrein in Duitsland. Duitsland heeft moeite met de mogelijkheid dat er een 'regering komt met steun van de PVV', ook nu de discussie over het falen van de multiculturele samenleving in het eigen land weer is opgelaaid. De kritische reactie van Bondskanselier Merkel op de recente politieke ontwikkelingen in Nederland is veelzeggend.

---

²⁷ www.rijksoverheid.nl, thema ICB; Jaarverslag 2009 Mondriaan Stichting, 2008 NFPK, SIC/Buitengaats.

Berlijn

De dynamiek van de verspreiding van kunst is dat het zich verspreidt via een centrum en vandaar uit naar (of terug naar!) de periferie²⁸. Berlijn fungeert als centrum voor heel Duitsland en zelfs voor Oost-Europa. Het artistieke centrum Berlijn kan dus fungeren als katalysator van meer Nederlandse culturele export binnen Duitsland, bijvoorbeeld door Nederlandse kunstenaars 'in residency' naar Berlijn te halen.

De Nederlandse ambassade in Berlijn

Springplankfunctie

Op zijn beurt kan er nog veel gedaan worden om de eerder genoemde springplankfunctie van Duitsland uit te breiden ten bate van Nederlandse culturele productie. Veel Nederlandse activiteiten en producten zullen weliswaar op eigen kracht Duitsland blijven vinden, maar beleid kan dat stimuleren en verder helpen. Niet alleen Engelse uitgevers kijken, zoals in het eerder voorbeeld van de Frankfurter Buchmesse, naar wat Duitsland oppikt. Ook China kijkt naar wie er op de Duitse beurzen staan. Nederlanders die daar een prijs of een podium krijgen, spelen zich wereldwijd in de kijker. Dit werkt effectiever dan een vijfdaagse overheidsmissie naar China met ministers en hoogwaardigheidsbekleders.

---

²⁸ Bron: dr. Bart Hofstede.

3.3 Het Duitslandbeeld

Nederlanders zijn de afgelopen jaren langzaamaan positiever over Duitsland gaan denken. Anti-Duitse sentimenten zijn nog niet verdwenen, maar Nederlanders vinden Duitsers steeds sympathieker, blijkt uit verschillende onderzoeken. De Tweede Wereldoorlog schuift naar de achtergrond en oude tegenstellingen tussen de landen lijken minder van betekenis. Factoren als het Duitse 'nee' tegen de Amerikaanse oorlog in Irak in 2003 en de haperende Duitse economie speelden een belangrijke rol in de verschuiving van het Duitslandbeeld in Nederland. Nederland behoorde in een marktonderzoek van Emnid uit 2004 samen met Amerika tot de landen die het positiefst over Duitsers denken. Bijna de helft van de Nederlanders vindt hen sympathiek tot zeer sympathiek. Bovendien gelden Duitsers hier als gastvrij, vlijtig en voetbalgek. Slechts zeven procent van de Nederlanders vindt Duitsers onsympathiek.

Uit een studie van het tijdschrift *Intermediair* onder ruim achthonderd lezers in 2006 bleek dat onder jongeren Duitsland is veranderd van 'oude vijand' in 'vriendelijke buur'. Ook de Duitse interesse in het Nederlandse poldermodel deed de beeldvorming goed. De Duitsers bleken bescheiden en nieuwsgierig naar de Nederlandse aanpak. Het Goethe-Instituut geeft aan dat de positieve beeldvorming over Duitsland mede is ingegeven door de nieuwe generaties, die ook online direct contact hebben met elkaar. Ook de ontwikkeling van Berlijn en de magneetfunctie die deze stad heeft op toeristen, kunstenaars en jongeren wordt daarbij als belangrijk beschouwd.

4. Wetenschap en hoger onderwijs

4.1 Terugblik

Onder het bewind van Jo Ritzen, voormalig minister van OCW, werd vanaf medio jaren negentig het beleid 'Internationalisering op de fiets' gevoerd. Dit beleid stimuleerde specifiek de bilaterale samenwerking tussen Nederland en Duitsland en Nederland en België. Instellingen in de grensstreek werden toen bijvoorbeeld gestimuleerd om pilots op te zetten om de samenwerking met collega-instellingen over de grens verder uit te bouwen. Deze pilots waren bedoeld om barrières en kansen in beeld te brengen bij het opzetten van een bi-nationale instellingen en opleidingen met een bi-diplomerings.

4.2 Huidige situatie

Het Ministerie van OCW heeft inmiddels geen specifiek Duitslandbeleid meer op het terrein van hoger onderwijs en wetenschap. Alles is gericht op de Europese samenwerking vanuit de kerndoelen van het Bologna-akkoord, gericht op de creatie van een Europese Hoger Onderwijsruimte met het doel de mobiliteit en *employability* van de Europese burgers te verhogen en de ontwikkeling van het Europese continent te stimuleren. Hierbij gaat bijzondere aandacht uit naar de doelstelling om de internationale competitiviteit van het Europese Hoger Onderwijssysteem te verhogen. Belangrijke maatregelen zijn bijvoorbeeld de ontwikkeling van een gelijkwaardig raamwerk voor diploma's, de invoering van een gemeenschappelijke creditstructuur en de mogelijkheid om in de samenwerking over de grens *joint degrees* aan te bieden. Duitsland loopt in de invoering van deze instrumenten in het algemeen achter op Nederland, maar is, parallel aan deze ontwikkeling, assertief in het leggen van bilaterale contacten. Het heeft ongeveer 80 MoU's op het gebied van onderwijs en wetenschap: Nederland daarentegen maar drie. In Nederland is het buitenlandbeleid voornamelijk belegd bij de instellingen, die relatief autonoom zijn.

Er is geen sprake van intensieve samenwerking tussen Nederland en Duitsland op het gebied van onderzoek, wetenschap en hoger beroepsonderwijs. Nederlandse academici hebben in het algemeen weinig kennis van wetenschappelijke ontwikkelingen in Duitsland, hoewel er sprake is van een toename van het aandeel medewerkers uit Duitsland onder het wetenschappelijk personeel aan universiteiten en hogescholen in Nederland.²⁹ Het NWO werkt samen met de *Deutsche Forschungsgemeinschaft* om samenwerking tussen *Graduiertenkollegs* en onderzoeksscholen te stimuleren. Dit geschiedt in het kader van een onderzoeksprogramma dat gezamenlijk wordt opgesteld en uitgevoerd door onderzoekers uit de twee landen en dat doctoraalstudenten in beide landen kansen biedt om hun talenten te ontwikkelen in het kader van een gemeenschappelijk opleidingsprogramma.

---

²⁹ Duitsland Instituut, 'Naar een nieuw programma gericht op Duitsland: 2011 en verder,'2010.

Het voornaamste doel van de samenwerking tussen Duitse en Nederlandse onderzoeksgroepen in gezamenlijke onderzoeksprogramma's is het opzetten of verder uitbouwen van Duits-Nederlandse competentiegroepen. Voorbeelden van samenwerking kunnen zijn de integratie van (delen van) het onderzoeksprogramma van een Nederlandse onderzoeksschool of –instituut met (delen van) een *Sonderforschungsbereich* of ander Duits onderzoeksinstituut, of vice versa. Ook het Duitsland Instituut heeft een *Graduiertenkolleg* dat hoog staat aangeschreven.

NWO heeft daarnaast een overeenkomst met de Von Humboldt Stiftung (VHS) te Bonn voor wederzijdse toekenning van researchprijzen voor excellente onderzoekers.

4.3 Trends en ontwikkelingen

Met de Lissabon-doelstellingen heeft Europa zichzelf een aantal stevige opdrachten gegeven als het gaat om de positie op de wereldranglijst van kenniseconomieën. Nederland heeft nog veel stappen te zetten om de eigen doelstellingen waar te kunnen maken. De laatste jaren groeit het besef dat regiovorming een belangrijk instrument is om aan de realisatie van deze opdrachten bij te dragen. Binnen de (Eu)regio's kan optimaler gebruik worden gemaakt van het interlokale netwerk, zowel op economisch, sociaal als cultureel terrein.³⁰ Onderstaande casus maakt de economische noodzaak van samenwerking over de grens inzichtelijk, maar laat ook zien dat die samenwerking vooralsnog vaak vooral bestaat uit het uitspreken van intenties op bestuurlijk niveau.

Banentekort energiesector dreigt: virtuele Duits-Nederlandse hogeschool biedt uitkomst

Er hangt een donkere wolk boven de Noord-Nederlandse en Noordwest-Duitse economie. De vooruitzichten in de energiesector zijn weliswaar zeer gunstig: in Duitsland zal het aantal banen in duurzame energie naar verwachting groeien van 300.000 nu naar 500.000 in 2020. Voor Noord-Nederland wordt tussen nu en 2015 een groei verwacht van 10.000 arbeidsplaatsen naar 25.000 tot zelfs 35.000. De grote vraag is echter, hoe in beide grensregio's het enorme aantal vacatures kan worden vervuld, ook gezien de demografische ontwikkelingen en het groeiend tekort aan vakmensen. Om die dreiging het hoofd te bieden kunnen hogescholen en andere onderwijsinstellingen in Groningen, Friesland en Drenthe enerzijds en in Nedersaksen anderzijds, meer met elkaar samen werken. Daarbij wordt gedacht aan het starten van een 'virtuele hogeschool', vanuit de bestaande onderwijsinstellingen in Noord-Nederland en Noord-Duitsland.

Volgens Frank van Es, secretaris van de Nieuwe Hanze Interregio, is er zowel in Noord-Nederland als in Duitsland sprake van een tekort aan vakbekwaam personeel. "Dat los je niet even op door mensen te stimuleren over de grenzen te gaan werken, want dat is men niet gewend. Daarom kunnen we ons beter richten op studenten. Misschien kunnen we een nieuwe studie 'energiemanagement' oprichten, een virtuele Hogeschool, waarbij alle hogescholen en universiteiten in onze regio's samenwerken. Je kunt dan lessen aanbieden deels in Noordwest Duitsland en deels in Noord-Nederland. Op die manier leren studenten het vak, en leren ze ook de beide zijden van de grensregio kennen".

Volgens Gert-Jan Veldink van de Hanzehogeschool Groningen zou dat een zeer goede stap zijn. "Er zijn nu al veel Duitse studenten in Groningen, dus dat werkt wel. We moeten het uitbouwen", zo betoogde hij (bron: Energy Valley, 09-06-2010).

4.3.1 Samenwerking in het hoger beroepsonderwijs

In het hoger beroepsonderwijs is tussen sommige hogescholen, met name in de grensstreek, mede als gevolg van het stimulerende beleid uit de jaren negentig, samenwerking tussen instellingen in de grensstreek op gang gekomen. Zo ontstond in 1997 het initiatief EMOTIS: Enschede-Münster-Osnabrück Technologie-, Innovatie- en Studiecentrum. Drie hogescholen werkten onder deze vlag gezamenlijk aan de ontwikkeling van een bi-nationaal opleidingsinstituut. Er bleken diverse juridische obstakels te zijn om daadwerkelijk te komen tot de gewenste bi-diplomering. Inmiddels zouden deze obstakels weggenomen moeten zijn, nu de mogelijkheid er is om te werken met *joint degrees*. Een belangrijker obstakel is misschien nog wel de ongelijkheid in studentstromen: vanuit Duitsland is en was de belangstelling van studenten veel groter om in Enschede te gaan studeren dan andersom. Die onbalans heeft niet bijgedragen aan een gelijkwaardige samenwerking. Verschillende respondenten geven aan dat er sprake is van onderlinge concurrentie. EMOTIS is inmiddels alleen een overlegorgaan op bestuurlijk niveau en op het vakinhoudelijke niveau van docenten. Zo worden binnen de master Supply Chain management docenten uitgewisseld.

De verwachting in het hbo is dat de relatie met het beroepenveld binnen grensregio's zich desalniettemin zal versterken. In de komende jaren zullen meer Duitse alumni in Nederland gaan werken en vice versa. Daarvoor is vanuit de instellingen wel een gericht alumni-beleid nodig. Het is van belang om in ogenschouw te nemen dat er vaak pas sinds tien jaar wordt samengewerkt tussen hogescholen. De weerslag op de arbeidsmarkt zal pas de komende jaren echt opgemerkt worden, aldus onze gesprekspartners.

4.3.2 Samenwerking in het wetenschappelijk onderwijs

De samenwerking tussen universiteiten heeft, enkele uitzonderingen daargelaten, vaak nog weinig om het lijf. Mooie woorden doen het goed in jaarverslagen en bij de opening van het academisch jaar. Onderstaande casus is een voorbeeld van zo'n intentieverklaring, die de moeite waard is om te blijven volgen.

De universiteiten van Noordoost Nederland, de Radboud Universiteit Nijmegen, de Rijksuniversiteit Groningen, de Universiteit Twente en Wageningen University, gaan nauwer samenwerken op het gebied van onderwijs en onderzoek. Dat maakten de individuele universiteiten bij aanvang van het academische jaar bekend.

De Duitse collega-universiteiten in de grensstreek, Duisburg-Essen, Münster en Oldenburg, worden in het samenwerkingsproces ook nadrukkelijk betrokken. Volgens de universiteiten liggen er bijzondere kansen: de universiteiten zijn complementair en samen met de Duitse partners kunnen zij de krachten bundelen richting regionale, nationale en internationale instanties.

(Bron: <http://universiteiten.1pt.nl/>)

Duitslandbeleid zou echter, volgens onze gesprekspartners, niet enkel een grensgebiedenbeleid moeten zijn of een terugkeer daar naar toe. Hoewel het mbo en, in minder mate het hbo, erg grensstreekgebonden zijn, is het voor het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek van belang om echt op nationaal niveau naar Duitsland te kijken.

- Aan inhoudelijke kennis van het aanbod van Duitse hoger onderwijsinstellingen ontbreekt het echter op veel Nederlandse instellingen. Iedere Nederlandse universiteit en hogeschool beschikt over een Bureau internationalisering. Het blijkt in de praktijk sterk afhankelijk van individuele kennis en voorkeuren, hoe deze bureaus adviseren over uitwisseling. Vaak hebben de bureaus weinig zicht op wat Duitse universiteiten en hogescholen inhoudelijk en wetenschappelijk te bieden hebben. *“Daarom kiezen studenten voor leuke en zonnige steden als Barcelona en Rome”*, aldus onze gesprekspartner van het Duitsland Instituut.
- Dat Duitsland een blinde vlek is uit zich tevens in het onderwijsaanbod. Zoals in hoofdstuk twee al aan bod kwam, kiezen minder studenten voor talenstudies. Er is een toename van studenten bij opleidingen als communicatiewetenschap, Europese studies en film- en televisiewetenschap, Binnen de curricula van deze studies, maar ook binnen economische opleidingen heeft Duitsland weinig aandacht – terwijl expertise op Duitsland op grond van het toekomstig beroepsperspectief van belang is.

4.4 Kansen en knelpunten

Duitsland is echter nog steeds een grote speler en investeert steeds meer geld in onderzoek en wetenschap. Duitsland hecht groot belang aan onderzoek. Jaarlijks gaan de onderzoeksbudgetten omhoog. Het Duitse Ministerie van Onderwijs en Onderzoek, heeft ondanks de crisis, 12 miljard euro gekregen voor O&O. Er is in Duitsland géén discussie over bezuinigen op onderwijs.

In 2012 wil Duitsland 10 procent van het BNP uitgeven aan Onderwijs en Onderzoek. Dat is nu 7 a 8 procent. Wat daarbij een belangrijke rol speelt is de lage score die Duitsland heeft behaald in de PISA-index (voor middelbare scholen landelijk). Voor uitgaven voor onderzoek alleen zit Duitsland op drie procent van het BNP, dat is conform de Lissabonstrategie. Zuid-Duitsland zit daar allang ruim boven, terwijl Nederland achterloopt.

Duitsland kijkt volgens meerdere Nederlandse en Duitse respondenten bilateraal steeds meer naar het Verenigd Koninkrijk, Polen en de economieën in Azië dan naar Nederland. Duitsland zet sterk in op binnenhalen van talent uit het buitenland. Ook Nederlandse instellingen zijn in de werving van topstudenten en onderzoekers niet actief op Duitsland gericht. De werving van Duitse studenten aan instellingen in de grensstreek moet met name in het licht van het eerder beschreven fenomeen 'Internationalisering Light' gezien worden: kwantiteit lijkt daarbij boven kwaliteit te gaan. Overigens is de internationalisering in Nederland in zijn algemeen behoorlijk beperkt: aan Nederlandse universiteiten studeren slechts 8% buitenlanders, Duitse studenten (met name in de grensregio's) zijn verantwoordelijk voor de helft van dit percentage. Aan Duitse universiteiten studeren 11% buitenlandse studenten.

Een belangrijke oorzaak van de geringe aandacht die Duitsland en Nederland in elkaars talenten aan de dag leggen is dat het hoger onderwijslandschap in beide landen sinds jaren bepaald wordt door de trend van de Angelsaksisering. Wetenschappers moeten publiceren en zelf zoveel mogelijk geciteerd worden, en worden daarop beoordeeld. Publiceren moet in de 'triple-A'-tijdschriften, die allemaal Angelsaksisch zijn. Die tijdschriften hebben een focus op de Angelsaksische wereld. Het gevolg is dat wetenschappers zich richten op Angelsaksische bronnen en dat buurlanden elkaar links laten liggen.

Er is daarnaast in sociaal-culturele zin sprake van een aantal treffende gelijkenissen tussen het hoger onderwijs in Nederland en dat van Duitsland. Die gelijkenissen bieden mogelijk een verklaring voor de beperkte wederzijdse interesse. In beide landen voerden tot voor kort, in ieder geval volgens de heersende opinie, 'middenmoters en zesjescultuur' de boventoon. In de top 100 van de Academic Ranking of World Universities (ARWU) stonden in 2009 slechts twee Nederlandse universiteiten en zes Duitse, tegenover 54 in de Verenigde Staten en 11 in het Verenigd Koninkrijk. De stelling van econoom en sociaal-democraat Thilo Sarrazin in zijn recent verschenen werk *Deutschland schafft sich ab*, luidt dat Duitsland 'dommer en dikker wordt, terwijl de rest van de wereld steeds slimmer en competitiever wordt'. Hij doelt daarmee met name op de Angelsaksische en Aziatische landen. De discipline, de wil om hard te werken en uit te blinken die Duitsland na 1945 binnen twintig jaar op economisch, cultureel en wetenschappelijk gebied terugbracht in de wereldtop, is volgens Sarrazin op de achtergrond geraakt. In het onderwijs zou de middelmaat regeren; "Duitsland heeft geen topuniversiteiten meer".

In diverse gesprekken, ook met Duitse counterparts, blijkt dat de uitwisseling tussen Duitsland en Frankrijk op andere leest geschoeid is. Er bestaat, gestoeld op de bijzondere buurrelatie tussen beide landen die vastgelegd is in Frans-Duitse vriendschapsverdragen, een Frans-Duits samenwerkingsverband dat tussenpersoon en bemiddelaar is tussen Hoger Onderwijsinstellingen in beide landen. Inmiddels heeft deze instantie ongeveer 100 gemeenschappelijke studieprogramma's gerealiseerd, met *joint degrees*. Een dergelijke instelling met gebundelde inhoudelijke landenkennis ontbreekt in Nederland maar zou er, zo vinden veel gesprekspartners, gezien het belang van Duitsland voor Nederland wel moeten zijn. Het Nuffic heeft deze rol niet: deze organisatie is in brede zin georiënteerd op de uitwisseling van studenten in het hoger onderwijs en kent geen specifiek landenbeleid.

Duitsland doet het in internationaal perspectief goed op het terrein van innovatie. In de top 10 van kenniseconomieën van het World Economic Forum steeg Duitsland dit jaar naar plaats vijf. Nederland steeg eveneens van plaats 10 naar 8. Ons land excelleert als het gaat om technologie en kennisontwikkeling. Duitsland scoort met name hoog op investeringen in *Research & Development* en technologische geavanceerdheid. Kansen voor samenwerking op dit thema liggen er dan ook zeker, bijvoorbeeld in het kader van de innovatieagenda van de Europese Unie. In 2007 ging het Zevende Kaderprogramma (kortweg KP7) voor onderzoek en technologische ontwikkeling van start. KP7 loopt tot en met 2013. In die periode trekt de Europese Commissie 53 miljard euro uit voor het stimuleren van innovatie.

Met KP7 wil de Europese Commissie de wetenschappelijke en technologische basis van de Europese industrie verbeteren en de Europese concurrentiepositie versterken. Daarnaast dient het programma een maatschappelijk doel. Met KP7 wil de Europese Commissie de wetenschap en de industrie uitdagen om oplossingen te bedenken voor belangrijke Europese vraagstukken. Bijvoorbeeld op het terrein van milieu, vergrijzing, duurzame energie en volksgezondheid.

Het geld binnen KP7 wordt besteed in de vorm van subsidies. Bijna altijd zijn deze gericht op het stimuleren van de internationale samenwerking tussen bedrijven en wetenschappelijke instellingen, in Europa en erbuiten. Er zijn subsidies voor onderzoek, technologische ontwikkeling en demonstratieprojecten. Doorgaans zijn er minimaal drie partners uit verschillende EU-lidstaten of geassocieerde landen nodig om aan een project deel te nemen.

Het onderzoek moet een bijdrage leveren aan de versterking van de concurrentiepositie van de Europese industrie, én het moet passen in één van de tien thema's. Dat zijn:

- *Health*
- *Food, agriculture and fisheries and biotechnology*
- *Information and communication technologies*
- *Nanosciences, nanotechnologies, materials and new production*
- *Energy*
- *Environment (including climate change)*
- *Transport (including aeronautics)*
- *Socio-economic sciences and humanities*
- *Space*
- *Security*

Veel onderzoeksinstituten uit Nederland en Duitsland doen samen voorstellen in Brussel voor deze Kaderprogramma's. De Nederlandse Ambassade in Berlijn probeert deze samenwerking te versterken door netwerkbijeenkomsten.

4.5 Conclusie

Er zijn goede mogelijkheden om meer te halen uit de samenwerking tussen Duitse en Nederlandse instituten op het gebied van wetenschap en hoger beroepsonderwijs. Duitsland lijkt zich meer te gaan richten op andere landen (China, Oost-Europese landen), dus het kan geen kwaad de samenwerking te agenderen. Er liggen kansen op het gebied van Europese subsidies. Het Ministerie van OCW en VSNU hebben beperkt zicht op het aantal programma's en onderzoeken die Nederlandse instellingen met andere landen uitvoeren. Ook binnen instellingen is dat vaak niet bekend, want deze zijn decentraal georganiseerd. Ook hier ligt een mogelijkheid voor meer sturing. In de Internationaliseringsagenda van OCW wordt benadrukt dat instellingen autonoom zijn.

Berenschot

Zij bepalen zelf met welke instellingen in het buitenland zij gaan samenwerken. “De taak van de overheid is om deze samenwerking te faciliteren”, aldus voormalig minister Plasterk in de internationaliseringsagenda Het Grenzeloze Goed. In deze agenda maakt Plasterk zich zorgen over de aantrekkelijkheid van Nederland voor internationale onderzoekers. Ook gaan meer onderzoekers uit Nederland naar het buitenland. Gerichte bilaterale interventies zijn er op dit gebied vooral met China. Vrijwel al het wetenschaps- en onderzoeksbeleid is gericht op de Europese Unie. De vraag komt op of een specifiek op Duitsland gericht beleid daarbij past. Wij denken van wel, omdat Duitsland verreweg het meeste besteedt aan onderzoek en ontwikkeling en omdat er grote kansen zijn voor samenwerking tussen Nederlandse en Duitse instituten. Het gaat dan onder meer om onderzoek op het gebied van groene energie en nanotechnologie.

5. Economie en arbeid

5.1 Huidige situatie

Duitsland is de belangrijkste handelspartner voor Nederland. Gerekend in euro's, komt een vijfde deel van onze goederenimport uit Duitsland en een kwart van onze goederenexport gaat naar Duitsland. Andersom is Nederland voor Duitsland een belangrijke investeerder en, dankzij de Rotterdamse haven, het voornaamste doorvoerland. Ook in de dienstensector zijn de twee landen belangrijke handelspartners. Als we de respondenten van een onderzoek uit 2010 van Fenedex (de exportkoepel) als representatief beschouwen voor Nederland is ook het percentage Nederlandse exporteurs dat naar Duitsland exporteert veelzeggend: 87 %.³¹

Goedereninvoer uit Duitsland

- 2000: 38,5 miljard euro
- 2005: 47,6 miljard euro
- 2008: 64,6 miljard euro

De invoer laat sinds 2000 ieder jaar een toename zien. Belangrijke productcategorieën zijn: elektrische apparaten, voertuigen voor wegvervoer, auto's voor personenvervoer, ijzer en staal.

³¹ Atradius en Fenedex, 'Trends in Export 2010', 2009. Duitsland staat nummer 1. België volgt overigens met 85%.

Duitse aandeel in de invoer naar Nederland.³²

Goederenuitvoer naar Duitsland

- 2000: 59,7 miljard euro
- 2005: 67 miljard euro
- 2008: 90,6 miljard euro

De export laat sinds 2000 ieder jaar, behalve een kleine dip in 2002 en 2003, een toename zien. Belangrijke productcategorieën zijn: vlees, bloemen, groenten en fruit, zuivelproducten en eieren, minerale brandstoffen, chemische producten, gegevensverwerkende machines, elektrische apparaten. In ons rapport zijn nog niet de cijfers verwerkt van vorig en dit jaar, omdat deze nog niet (definitief) beschikbaar zijn. Maar uit een enquête van Fenedex onder 4000 exporteurs blijkt dat Nederlandse exporteurs voor 2010 verwachten weer een exportomzetstijging te kunnen realiseren. Ze verwachten gemiddeld een groei van de exportomzet van ruim 8% ten opzichte van 2009 (-0,16%) én 2008 (+4%), echter nog niet op het niveau van de jaren daarvoor.

³² Bron: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/internationale-handel/cijfers/extra/2008-animatie.htm>

Berenschot

In 2009 heeft voor vele respondenten de grootste exportdaling in jaren plaatsgevonden. Voor 2010 is het vertrouwen in de wereldeconomie bescheiden (cijfer van 6,1) maar het vertrouwen in de export dus redelijk groot. Binnen de chemie & farmacie en elektronica & elektrotechniek wordt ruim 10% exportomzetgroei verwacht, de land-, tuinbouw en visserij verwacht ruim 9% groei. Van de respondenten antwoordt 58% in 2010 een stijging te verwachten in de exportomzet naar Duitsland, waarmee Duitsland nummer één is van alle EU-landen.³³

Duitse aandeel in de uitvoer vanuit Nederland³⁴

Diensteninvoer uit Duitsland

- 2003: 7,2 miljard euro
- 2005: 9 miljard euro
- 2008: 8,3 miljard euro
- 2009: 8,1 miljard

³³ Atradius en Fenedex, Trends in Export 2010.

³⁴ Bron: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/internationale-handel/cijfers>.

Dienstenuitvoer naar Duitsland

- 2003: 6,3 miljard euro
- 2005: 9,3 miljard euro
- 2008: 10,5 miljard euro
- 2009: 10,6 miljard

Opmerkelijk is dat in 2008 onze dienstenimport daalde, terwijl de dienstenvraag uit Duitsland in waarde steeg. Het Duitse aandeel in onze dienstenexport schommelt rond de 12 procent. Interessant is wel dat, terwijl onze totale dienstenexport in crisisjaar 2009 met 4 miljard euro afnam, de export naar Duitsland steeg (en het relatieve aandeel daarmee ook steeg, van 12 procent in 2008 naar 13 procent in 2009).

Voor Duitsland is Nederland het tweede land waaruit geïmporteerd wordt; na Frankrijk en voor de Verenigde Staten. De export naar Nederland is goed voor een vijfde plaats, na Frankrijk, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Italië.³⁵

Als we kijken naar productierelaties tussen beide landen, blijkt dat ondernemers voor 2010 verwachten dat gemiddeld 45% van de totale productie in Nederland plaatsvindt. De andere 55% van de productie van Nederlandse ondernemingen zal naar verwachting voor een belangrijk deel in China (16%) en in de tweede plaats Duitsland (8 %) plaatsvinden.

De economische vervlechting tussen Nederland en Duitsland is dus groot. Van oudsher zijn de handelsbetrekkingen tussen beide landen intensief en goed. Denk ook aan de haven van Rotterdam, de Brabantse toeleverende bedrijven voor de Duitse auto-industrie en de Duitse vraag naar Nederlandse producten.

Kleine procentuele schommelingen in de handel met Duitsland hebben grote invloed op de absolute volumes. De vervlechting betekent ook dat Nederland direct effect ondervindt van economische groei of neergang in Duitsland.

Investerings vanuit Nederland

- 33,7 miljard euro (cijfers 2004)

Investerings in Nederland

- 49,5 miljard euro (2004)

De Duitse investeringen in de Nederlandse industrie betreffen vooral op de chemische industrie. De sterkste stijging in investeringen in Nederland vond plaats in de automobielinindustrie en de toeleveringsbedrijven.

---

³⁵ Ministerie van EZ, ABN-AMRO en MKB-NL 'Duitsland dichterbij', juni 2006. Cijfers van 2005.

5.2 Huidige situatie – de Länder

Duitsland is in essentie een decentraal land. Het totale budget van de decentrale overheden (de Länder) is bijna even groot als dat van de centrale overheid (de Bondsoverheid), respectievelijk 13 en 15 procent van het BNP.³⁶ Met de volgende drie Länder is de economische relatie het sterkst.

Noordrijn Westfalen

Nederlanders drijven de meeste handel met Noordrijn Westfalen. De deelstaat is met een oppervlakte van 34.080 km² bijna even groot als Nederland. Er leven circa 18 miljoen inwoners. Het heeft de grootste bevolking van alle Duitse deelstaten. Het Bruto Binnenlands Product (BBP) was in 2008 541 miljard euro (Nederland: 585 miljard). De arbeidsproductiviteit ligt 5,4 procent boven het Duitse gemiddelde. De belangrijkste sector is de dienstensector, maar de klassieke industrie blijft een belangrijke motor voor de economische groei in deze deelstaat.

De Nederlandse en Noordrijn Westfaalse economieën zijn vervlochten. Beide zijn erg internationaal gericht. Duitsland als geheel is overigens de grootste exporteur ter wereld, goed voor 9.3% van de wereldwijde export; Nederland staat op de zesde plaats met een aandeel van 3,9 procent³⁷. In Noordrijn Westfalen worden veel producten geproduceerd die, al dan niet via Nederland, worden geëxporteerd.

De economische relatie van Nederland en Noordrijn Westfalen is vele malen intensiever dan dezelfde relatie tussen Nederland en heel Duitsland. Bijna de helft (43,5 procent) van de totale Duitse import uit Nederland is bestemd voor Noordrijn Westfalen, terwijl 27,3 procent van de totale Duitse export naar Nederland uit Noordrijn Westfalen komt. Dat de logistieke verbindingen tussen beide gebieden enorm en intensief zijn behoeft geen uitleg. Economisch kan gesproken worden van een grensoverschrijdende regio van Randstad en Ruhrgebied.

In beide economieën is de dienstensector het belangrijkste. In Noordrijn Westfalen komt na de dienstensector de productiesector, met als belangrijkste bedrijfstakken de automobielenindustrie, de chemische industrie, machinebouw, de metaalindustrie en, net als in Nederland, de voedingsmiddelenindustrie. De transportsector neemt eveneens een belangrijke plaats in, met logistieke centra in Duisburg, Köln-Bonn en het oostelijk Ruhrgebied. Beide economieën hebben sterke technologische sectoren, waarbij in Nederland het accent eerder bij de voedseltechnologie ligt en in de deelstaat in de chemie.

---

³⁶ EU Eurostat gegevens, 2009,

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/data/main_tables

³⁷ Cijfers World Trade Organization (WTO) 2008, geciteerd in Ecorys en ILS (Research Institute for Regional and Urban Development GmbH) i.o.v. Ministerie van Buitenlandse Zaken en Staatskanselarij van Noordrijn-Westfalen, 'Lange termijn verkenning Nederland - Noordrijn-Westfalen 2010-2040', januari 2009.

Op het gebied van technologie werken Nederland en Noordrijn-Westfalen sinds ruim een aantal jaren samen in de 'Taskforce Innovatie', met als doel het verbeteren van de grensoverschrijdende samenwerking tussen bedrijven en kennisinstellingen op het gebied van Life Sciences en gezondheid, duurzame energie, automobielenindustrie, micro- en nanotechnologie, ICT en *embedded systems*, voedingsmiddelenindustrie, chemie en witte biotechnologie en de creatieve industrie.

Ook op het gebied van milieu en duurzaamheid bestaan samenwerkingsverbanden tussen de deelstaat en Nederland(se provincies). Duitsland is overigens in het realiseren van (particuliere) duurzame energieproductie en in schone technologie een wereldkoploper.

Op politieke en bestuurlijk niveau zijn er verschillende overleggremia, die overigens niet allemaal even actief zijn. Ook hier wordt er door respondenten op gewezen dat Noordrijn Westfalen meer interesse heeft en energie er in stopt dan Nederlandse evenknieën. Nedersaksen

Op de tweede plaats in de handelsbetrekkingen met Nederland komt Nedersaksen,. Nedersaksen is met acht miljoen inwoners op 47.600 km², de op drie na drukbevolkte, en qua oppervlakte de op één na grootste deelstaat in Duitsland. De import van goederen en diensten vanuit Nederland bedroeg 5,3 miljard euro en de export bedroeg 5,1 miljard euro. Als we deze bedragen afzetten tegen de totale bedragen in paragraaf 5.1, is duidelijk dat het aandeel van Nedersaksen in de economische relatie met Nederland bescheidener is. Politiek en beleidsmatig blijkt de samenwerking met Nedersaksen en Nederland eerder 'passief' te zijn: Nedersaksen volgt de ontwikkelingen tussen Nederland en Noordrijn Westfalen en volgt deze daarna. Baden-Württemberg

Op de derde plaats staat de deelstaat Baden-Württemberg. Baden-Württemberg is de grootste exportdeelstaat van Duitsland. De bedrijven in deze deelstaat zijn voornamelijk mkb. Baden-Württemberg staat bekend om de sterke automobielenindustrie en goed ontwikkelde machinebouw-industrie. Het succes van deze deelstaat is vooral te danken aan de innovatiekracht. Na Silicon Valley is Baden-Württemberg de grootste software regio ter wereld. Onder andere lenzenfabriek Carl Zeiss AG is er gevestigd. Zeiss is de grootse toeleverancier voor lenzen en andere optische producten voor Nederlandse toponderneming ASML. ASML is in zijn eentje overigens goed voor 4 miljard euro van de Nederlandse export.

5.3 Arbeidsmigratie

Arbeidsmigratie heeft in de open economie van Nederland altijd plaatsgevonden. De agrarische sector leunt al decennialang op buitenlandse seizoenarbeiders. Bij uitstek in de grensstreken, zoals de Limburgse mijnstreek, heeft al van oudsher een grensoverschrijdende regionale arbeidsmarkt. Sindsdien richt Nederland zich vooral op de lucratieve kenniswerker. Dankzij diverse overheidsmaatregelen om de toegang te versoepelen, steeg het aantal kennismigranten tussen 2005 en 2008 van 1600 naar 6600. In 2009 vond een daling plaats door de economische crisis. Daarnaast zijn er nog altijd tijdelijke arbeidsmigranten en seizoenswerkers nodig.

De Wet arbeid vreemdelingen (Wav) dient ervoor te zorgen dat de vraag naar arbeid bepalend is voor de duur van het verblijf van arbeidsmigranten in Nederland.³⁸

In 2007 kwamen in totaal 80.000 immigranten met een niet-Nederlandse nationaliteit naar Nederland (opgemerkt zij dat er daarnaast ook bijna 37 duizend personen met de Nederlandse nationaliteit naar Nederland kwamen. Het totaal aantal immigranten was in 2007 dus 117.000). De 80.000 betekent een toename van 13.000 ten opzichte van 2006.

Arbeid was in 2007 het voornaamste motief voor niet-Nederlanders om naar Nederland te komen: 4 op de 10 migranten kwamen naar Nederland om te werken. In de twaalf jaar daarvoor was gezinsmigratie steeds het voornaamste motief (in 2000 was arbeidsmigratie voor 2 op de 10 het motief).

De afgelopen tien jaar kwam het overgrote deel van alle arbeidsmigratie naar Nederland uit de EU. De drie belangrijkste herkomstlanden zijn: Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Uit Duitsland kwamen uit het meest recent beschikbare jaar, 2007, 6224 migranten, waarvan 2863 als arbeidsmigrant kwamen. Ook de 7 jaren ervoor is in ongeveer de helft van de gevallen arbeid het motief.³⁹

De aantallen:

Jaar	Totaal uit Duitsland	Motief: arbeid	Motief: gezinsmigratie	Motief: studie	Motief: au pair/stage	Overige motieven
1995	4773	1203	1586	271	1	1713
2000	4533	2121	1251	533	19	608
2001	4515	2161	1254	531	4	565
2002	4349	2352	992	564	13	428
2003	4153	1970	1014	595	13	561
2004	4596	1900	885	1125	-	683
2005	4721	1815	804	1428	8	666
2006	5361	2225	977	1479	3	677
2007	6224	2863	1136	1630	5	591

---

³⁸ Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Brief aan de Tweede Kamer, Internationale arbeidsmobiliteit en sociale zekerheid, 18 september 2009.

³⁹ CBS Statline, <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2656-wm.htm>

Er zijn ons geen statistieken bekend van Nederlandse arbeidsmigranten naar Duitsland. Wel is bekend hoeveel personen van Duitse geboorte de afgelopen jaren uit Nederland emigreerden (onbekend of de bestemming ook Duitsland is).⁴⁰

Jaar	Totaal Duitsgeboren emigranten weg uit Nederland
1995	4163
2000	3980
2001	3864
2002	4387
2003	4142
2004	4513
2005	4352
2006	4847
2007	4640

Al met al zijn de cijfers, als we de geleidelijke stijging van de laatst bekende jaren afzetten tegen de eerdere periode met hogere cijfers (jaren '90), sprake van redelijk stabiele migratiecijfers. Het ligt in de rede dat deze migratie zich vooral voordoet in de grensgebieden tussen Nederland en Duitsland.

5.3.1 Hindernissen bij arbeidsmobiliteit

Hoe deze mobiliteit tussen Duitsland en Nederland zich verhoudt tot andere lidstaten, is niet bekend. De mobiliteit tussen EU-landen is zeer beperkt. Volgens schattingen zou minder dan 2 procent van de bevolking in een EU-lidstaat uit een andere lidstaat afkomstig zijn. Welk deel daarvan te scharen is onder arbeidsmobiliteit is niet bekend. Uit diverse bronnen valt wel op te maken dat er nog hindernissen zijn weg te nemen om de mobiliteit te bevorderen. Uiteraard spelen in de eerste plaats culturele verschillen (en soms relatieve onbekendheid) een grote rol. Ook onbekendheid met de mogelijkheden in een ander land kan een rol spelen. De EU heeft weliswaar een EU-brede vacaturesite en –dienst (EURES) opgezet, maar deze is volgens ons maar zeer beperkt in reikwijdte en gebruik⁴¹. Daarnaast zijn er de verschillen in instituties en overheidsregeling, zoals verschillen in directe en indirecte belasting, in fiscale behandelingen, en de onmogelijkheid om opgebouwde pensioenrechten mee te nemen. Tot slot zijn er de elders beschreven problemen met de geldigheid en vergelijkbaarheid van diploma's en opleidingsniveaus.

---

⁴⁰ <http://statline.cbs.nl/StatWeb>

⁴¹ <http://europa.eu.int/eures>

Gebaseerd op een inventarisatie⁴² van de Taskforce Grensarbeiders van de Euregio Maas-Rijn liggen er vooral hindernissen in verschillen in nationale belasting- en sociale zekerheidsstelsels. Deze belemmeren de juist voor de regionale ontwikkeling noodzakelijke grensoverschrijdende mobiliteit op de arbeidsmarkt. De inventarisatie beschrijft belemmeringen op het gebied van:

- Belasting (binnenlands belastingplichtigen met bovengrens van hun buitenlandse inkomsten; belastingheffing over inkomen van chauffeurs bij internationale transporten; belasting van ontslagvergoedingen).
- Invaliditeit (het WIA-gat; dubbele medische keuringen bij aanvraag van een arbeidsongeschiktheidsuitkering).
- Zorgverzekering ('mini-jobs' en gezinsverzekering, werkloosheid en zorgverzekering; Nederlandse *opt-outs* in de Europese verordening nr. 883/2004; het verlies van sociale zekerheidsvoordelen door verschillende definities van begrippen; zorgverzekering van dubbelgepensioneerde inwoners van Nederland).
- Gezinsbijslagen (en rechten van alleenstaande en mobiele ouders).
- Onderdanen van derde landen als grensarbeider.

De oplossing van deze problemen ligt vooral in de handen van de nationale ministeries of de bevoegde sociale zekerheidsorganen. Het rapport merkt echter op deze instellingen niet altijd haast maken met de aanpak van de hindernissen, omdat het vanuit nationaal perspectief om problemen gaat voor een beperkte groep. Ook vanuit Europees perspectief gaat dit op, gezien de hierboven opgemerkte minimale percentages arbeidsmobiliteit. Dit laat onverlet dat het voor de Nederlandse grensregio's een kwestie van economisch belang is. Een voorbeeld van arbeidsmigratie uit Duitsland naar Nederland is het Nederlandse detacheringbedrijf TecLine, dat Oost-Duitse jongeren opleidt voor Nederlandse markt. Hier is namelijk, net als in Duitsland, een groot tekort aan vakmensen met een technische opleiding. In Duitsland dienen jongeren die een vakopleiding volgen, verplicht een aantal jaren praktijkervaring op te doen bij een bedrijf. Aangezien er in Duitsland een groot tekort aan dergelijke opleidingsplaatsen is, blijven veel jongeren zonder diploma zitten. Het bedrijf biedt deze jongeren dus nu een kans in Nederland een diploma te halen. De jongeren blijken zeer gemotiveerd te zijn en zien er, in tegenstelling tot Nederlandse jongeren, niet tegenop om ver van huis te werken. Het bedrijf start in november start met een pilot van tien à vijftien leerlingen. Ze werken vijf dagen per week bij Nederlandse bedrijven in de elektro- en installatietechniek. Daarnaast krijgen ze twee avonden per week les en leren ze Nederlands. De vakopleiding geschiedt in samenwerking met het ROC Amsterdam en de opleidingsbedrijven.

---

⁴² TaskForce Grensarbeiders EMR, 'Hindernissen bij grensoverschrijdende arbeid: Nederland – Duitsland. Aanbevelingen voor de stimulatie van de grensoverschrijdende arbeidsmobiliteit in de Euregio Maas-Rijn', mei 2007.

Na twee jaar krijgen de jongeren een mbo-diploma. Hoewel dat ook in Duitsland wordt erkend, is de bedoeling dat de leerlingen een vast contract krijgen bij hun leerbedrijf.⁴³

5.4 Trends en ontwikkelingen

5.4.1 'Nieuwe Duitse Wirtschaftswunder'

"Duitsland zette de zwaarste recessie sinds de Tweede Wereldoorlog binnen enkele maanden om in een ongekend krachtige groei", kopte het NRC Handelsblad op 24 september jl. Hoewel ook in de rest van de ontwikkelde economieën – gemiddeld (Nederland inclusief, zie staatjes hieronder) – sprake is van groei, steekt Duitsland er boven uit met een groei van bijna 2 procent in 2010 ten opzichte van vorig jaar en een prognose van iets meer dan 2 procent voor volgend jaar.

Dit zijn de prognoses van de OESO van eerder dit jaar. Het Duitse bureau voor statistiek in Wiesbaden ziet een groeitrend die verder gaat; in het tweede kwartaal van dit jaar groeide het bruto binnenlands product met 2,2 procent. De EU verwacht dat de Duitse economie in 2010 al met al met maximaal 3,5 procent zal groeien, waarmee Duitsland de zwaarste recessie sinds de Tweede Wereldoorlog (met een krimp van 4,7 procent) in recordtijd omzet in een spectaculaire groei. Dit zwengelt op zijn beurt weer het consumenten- en investeerdersvertrouwen aan.

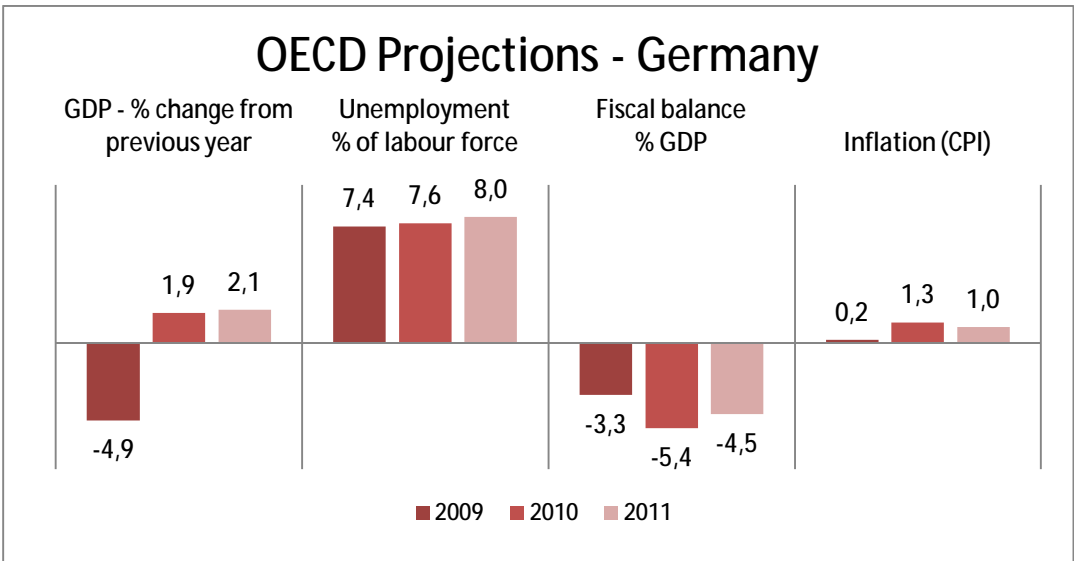
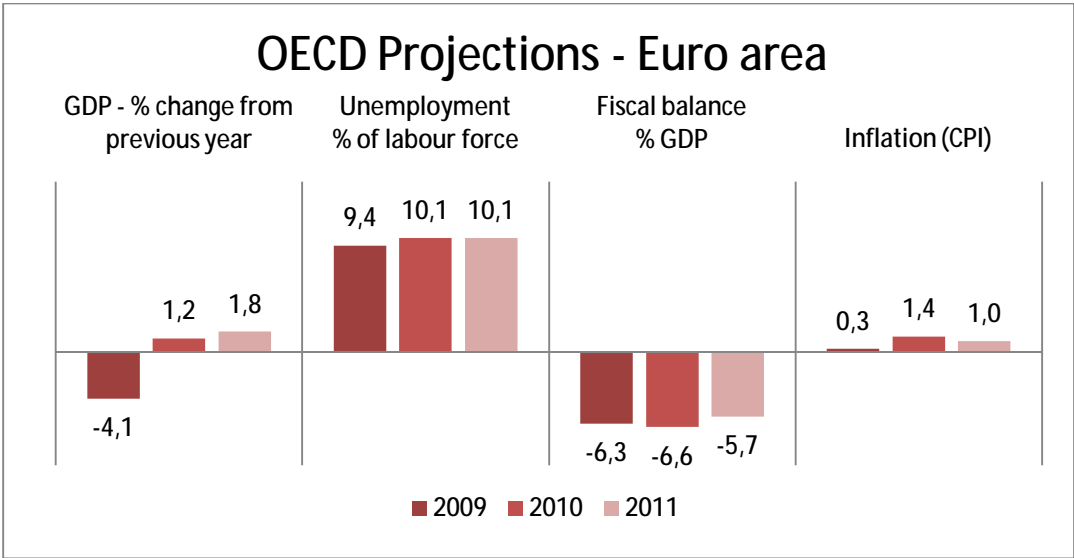
De motor achter de groei is de Duitse export (na China de grootste exporteur ter wereld), met positief effect op de industrie en dienstensector. De Duitse export wordt opgestuwd door de vraag uit opkomende markten zoals China, die in Duitsland industriële producten inkopen. De vraag is nu, in hoeverre de groei volgend jaar zal doorzetten en in hoeverre Duitsland dit zal kunnen terwijl elders, met name in de VS, de economie weer lijkt te haperen. Sommige analisten, aldus het NRC, menen dat het ontbreken van 'Amerikaanse' problemen (malaise op de woningmarkt en hoge hypotheekschulden onder huiseigenaren) en het economisch beleid van Gerhard Schröder (de sanering van de verzorgingsstaat ruim tien jaar geleden en overheidsinvesteringen) van Merkel ten grondslag liggen aan het 'Nieuwe Duitse Wirtschaftswunder'.

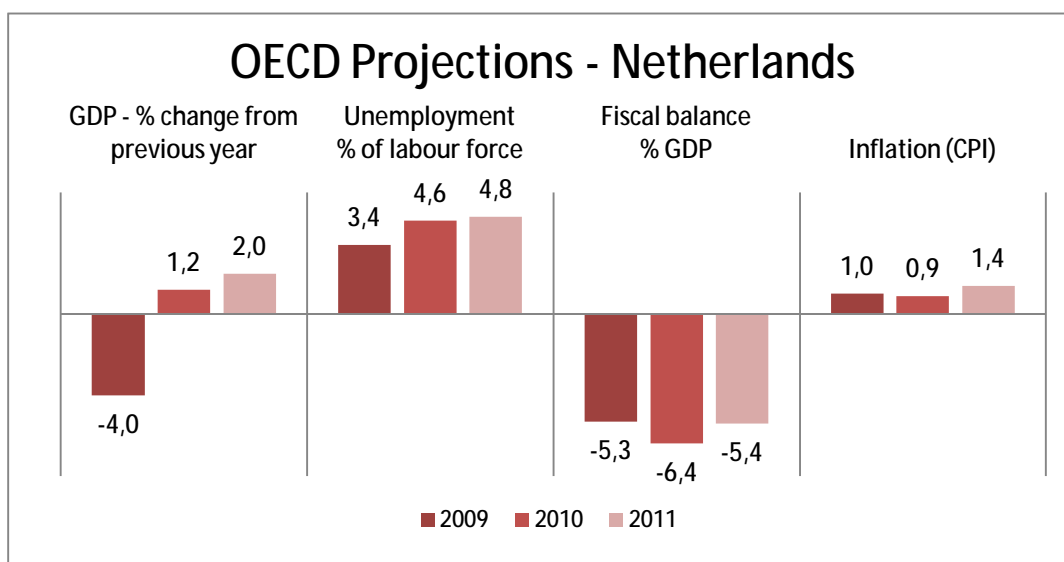
Projecties economische ontwikkeling 2010 en 2011.⁴⁴

---

⁴³ Duitslandweb, 'TecLine leidt Oost-Duitse jongeren op voor Nederlandse markt', 3 september 2010.

⁴⁴ www.oecd.org

Kans

De eerder genoemde hechte vervlechting van Nederland en Duitsland en meer nog tussen Nederland en powerhouse Noordrijn Westfalen biedt Nederland een kans om te profiteren van deze economische opleving.

Schommelingen in de Duitse economie zullen in ons land merkbaar blijven. Duitsland is en blijft de belangrijkste handelspartner voor Nederland en structurele hervormingen, zoals de economische en sociale hervormingen, ingezet door de regeringen van Bondskanseliers Schröder en Merkel hebben op lange termijn effect op de Nederlandse economie.⁴⁵

Kansen met Noordrijn Westfalen

De gemeenschappelijke kenmerken van Nederland en de deelstaat bieden veel kansen voor samenwerking: technologie en innovatie, duurzaamheid en milieu, logistiek. Volgens onderzoek uit 2009 liggen er (markt)kansen op het gebied van duurzaamheid (milieu, energie, klimaat) dankzij de technologische sectoren in beide landen.⁴⁶

⁴⁵ 'Duitsland dichterbij' en NRC Handelsblad, 'Afkicken voor cijferfetisjisten', 25 september 2010.

⁴⁶ Ecorys en ILS (Research Institute for Regional and Urban Development GmbH) i.o.v. Ministerie van Buitenlandse Zaken en Staatskanselarij van Noordrijn-Westfalen, 'Lange termijn verkenning Nederland - Noordrijn-Westfalen 2010-2040', januari 2009.

Ook zijn er economische kansen die verdere publieke samenwerking vergen, zoals een gezamenlijke innovatiepolitiek en een gezamenlijk transportwezen met betere afstemming infrastructuur: Nederland en Noordrijn Westfalen hebben al een goed ontwikkelde logistieke sector met verschillende luchthavens, de havens van Rotterdam en Duisburg, een goed snelwegennetwerk en goed ontwikkelde nationale spoorwegennetwerken. “Verdere samenwerking op dit gebied zou van de regio NL-NRW een Europese logistieke topregio kunnen maken. Een infrastructurele eenheid in NL-NRW wordt dan ook als grote kans voor de regio gezien”.⁴⁷

Kansen door Krimp

In mei 2007 verscheen het advies van de commissie Hermans: “De toekomst van Limburg ligt over de grens. Met de Euregio’s als bruggenbouwer tussen de Lidstaten”. Men ziet in deze regio veel ontwikkelingskansen voor economische groei die nog ‘achter de grenzen verborgen’ blijven. Vooral voor Zuid-Limburg is grensoverschrijdende samenwerking geen luxe maar noodzaak, aldus de commissie. De krimp in regio’s als Zuid-Limburg zal ook binnen alle onderwijssectoren zijn effect hebben op het gevoel van urgentie om over de grens te kijken, menen onze gesprekspartners.

Uit onderzoek⁴⁸ van Berenschot blijkt dat krimp met diverse ongunstige ontwikkelingen gepaard kan gaan:

- Verhouding actieven-inactieven uit balans.
- Toenemende zorgvraag.
- Krappe arbeidsmarkt voor zorg, toerisme en horeca.
- Scholen en maatschappelijke voorzieningen onder druk.
- Vergrijzing heeft risico’s voor de sociale cohesie.
- Woningvoorraad: leegstand en veranderende wensen.
- Financiële gevolgen: afname financiële draagvlak voor voorzieningen, remanenz-effecten (inkomsten dalen sneller dan de uitgaven), toename beroep op Wwb en Wmo.

In veel krimpregio’s wordt daarom fors ingezet op het aantrekken en behouden van bewoners. Gemeenten spannen zich daartoe met name in om scholen aan te bieden (om leerlingen aan te trekken) en bedrijven aan zich te binden. Daarbij wordt ook naar Duitsland gekeken. De krimpgemeenten willen, zeker in regio’s die aan de andere zijde van de grens groeigebieden hebben, Duitse bewoners en scholieren aantrekken.

---

⁴⁷ Idem.

⁴⁸ Berenschot, ‘Krimp als kans voor kwaliteit. Onderzoek en advies Vaals Krimpproof’, januari 2010.

Inzake onderwijsvoorzieningen is in 2009 onderzoek gedaan naar de redenen waarom Duitse kinderen minder voor Nederlands onderwijs kiezen. Hieruit blijkt dat gebrek aan tweetalig onderwijs, slechte aansluiting van de Nederlandse basisschool op het Duits voortgezet onderwijs omdat de vakantieperiodes niet overeenkomen, angst om het kind niet te kunnen helpen met huiswerk en onbekendheid met het Nederlandse onderwijssysteem de belangrijkste redenen zijn om niet voor een Nederlandse school te kiezen.

In de gemeente Vaals kijkt men voor het tegengaan van de krimp naar de ontwikkeling van de RWTH-Campus in Aken.

RWTH Campus-ontwikkeling

De RWTH in Aken heeft de status 'Excellenz' verworven en wil verder groeien naar een campus voor hoogtechnologische bedrijven, een soort Silicon Valley van Europa. Er liggen plannen voor de realisatie van de zogenaamde 'Campus M', waarbij op een zeer groot gebied ten noordwesten van Aken zal worden gebouwd ten behoeve van ontwikkelingsinstituten, hotels en restaurants. In totaal gaat het om een investering van twee miljard in de ontwikkeling van 19 clusters van bedrijven en instituten, waarbij elk cluster minstens 500 arbeidsplaatsen biedt. De uitbreiding van de campus moet daarmee leiden tot 10.000 nieuwe arbeidsplaatsen, waarbij men zich richt op het aantrekken van gekwalificeerde professoren, jonge wetenschappers en werknemers van technologische bedrijven en natuurlijk veel studenten. Bedrijven kunnen afkomstig zijn uit Duitsland, maar ook uit de Verenigde Staten, Engeland, of zelfs Azië.

Deze campus wordt momenteel in fasen opgeleverd en trekt zowel (veelal hoogopgeleide) werknemers uit Duitsland (en voor 20% van elders) en (veelal innovatieve) bedrijven aan. De gemeente werkt thans aan (uitvoerings)plannen om de genoemde belemmeringen voor het aantrekken van Duitse leerlingen op te heffen en het woningaanbod aantrekkelijk te maken voor werknemers en bedrijven van de campus.

5.4.2 Afname rol Nederland

Het relatieve aandeel van Nederland in Duitse handel neemt af, omdat Duitse handel op bijvoorbeeld India en China toeneemt. Volgens informatie uit oktober 2010, verliest Nederland zijn positie als grootste exporteur naar Duitsland aan China. Dus hoewel voor Nederland, Duitsland het belangrijkste bestemmingland is voor onze export, betreft Duitsland inmiddels meer uit China. Het gaat met name om technische apparaten en verder textiel en speelgoed. De waarde van de Nederlandse export naar Duitsland was overigens erg hoog door de hoge aardgasprijzen. Volgens de Duitse Kamer van Koophandel zal de import van Duitsland volgend jaren met 10 procent zal stijgen.⁴⁹

---

⁴⁹ Bronnen: Buitenlandse Markten, oktober 2010, CG Düsseldorf en EA Berlijn.

Ook buitenlandpolitiek gezien neemt de positie van Nederland als vanzelfsprekende partner af. Door de oostwaartse uitbreiding van de EU heeft Duitsland nu negen buurlanden.

5.4.3 Marktkansen voor ingenieurs en technici

Het economisch herstel vergroot de vraag naar ingenieurs en technici. Juist daar is een tekort aan, door vergrijzing en verminderde belangstelling om technische opleidingen en studies te volgen. In de auto- en machinebouwindustrie en in vele kleine en middelgrote technische bedrijven zijn thans 60.000 vacatures. De werkeloosheid, overigens in Duitsland relatief hoog, is in deze beroepsgroep verwaarloosbaar klein. Gezien de sterke aanwezigheid van de genoemde industrieën in de aan Nederland grenzende Länder, mag verwacht worden dat een groot deel van de werkgelegenheid zich dus net over de Nederlandse grens bevindt. Multinational Siemens alleen al (met 17 vestigingen in Noordrijn-Westfalen en 5 in Nedersaksen) zoekt voor vestigingen in Duitsland meer dan tweeduizend ingenieurs en technici.⁵⁰

Ook op andere terreinen liggen arbeidskansen voor Nederlanders. Volgens prognoses van de Deutsch-Niederländische Handelskammer (DNHK) ontstaan er in het gehele Midden- en Kleinbedrijf dit jaar nog 100.000 nieuwe banen. De grote Duitse beursgenoteerde bedrijven zoeken in totaal 10.000 nieuwe werknemers. De Handelskamer ziet, naast de eerder genoemde auto-industrie ook kansen voor Nederlanders in de bouw en in verkoopfuncties. De Handelskamer merkt wel op dat daarvoor wel een goede beheersing van het Duits nodig is, met name in de meer technische beroepen.⁵¹

5.4.4 Taalkennis en marktkansen

Onze gebrekkige en afnemende kennis van de Duitse taal. Hierdoor laten we marktkansen liggen. Exportfederatie Fenedex heeft becijferd dat het Nederlandse MKB maar liefst 7,8 miljard euro aan exportmogelijkheden naar Duitsland zou laten liggen door gebrekkige kennis van de Duitse taal, wetten en omgangsvormen.⁵² Ook volgens een in 2009 door de Handelskamer uitgevoerd onderzoek is voldoende talenkennis van werknemers voor de Duitse investeerders van essentieel belang. "De wijd verbreide inschatting dat vandaag de dag Engels als enige vreemde taal voldoende is, klopt in het bedrijfsleven niet", benadrukt Kurt Döhmel, voorzitter van de DNHK in een artikel op haar website. Wat vaak vergeten wordt is dat weliswaar door jongeren in Duitsland en in Duitse multinationals meer en meer Engels gesproken wordt, maar dat dat in het Duitse MKB – en Duitsland heeft veel MKB - niet het geval is. Daar zijn Duits en Duitse omgangsvormen leidend.

---

⁵⁰ Bronnen: NRC Handelsblad, 'Het wonderlijk snelle herstel van Duitsland', 24-09-2010; Siemens, www.siemens.de.

⁵¹ Nu.nl, 'Nederlanders kunnen in Duitsland aan de slag', 7 september 2010.

⁵² Rabobank Cijfers & Trends, Thema: Beter een goede buur - zakendoen met Duitsland, Sectorupdate juli 2008

6. Conclusies en aanbevelingen

6.1 Trends en ontwikkelingen

Duitsland is belangrijker voor Nederland dan andersom. Wij verdienen een kwart van ons inkomen in Duitsland. De verwevenheid met de Duitse economie is groot. Conjuncturele of structurele veranderingen in Duitsland hebben effect op de Nederlandse economie en daarmee op onze welvaart. In de grensregio's is grensoverschrijdend werken en wonen veelvoorkomend. Voor de Nederlandse cultuur is Duitsland de springplank naar de rest van de wereld.

Maar de belangstelling voor Nederland is in Duitsland groter dan omgekeerd. Er studeren 20.000 Duitse studenten in Nederland, maar Nederlandse studenten gaan liever naar Engeland of Spanje. De behoefte van het bedrijfsleven aan werknemers die de Duitse taal beheersen is nog altijd groot. Hoewel iets meer leerlingen in het voorgezet onderwijs Duits krijgen dan een paar jaar geleden, nemen de actieve beheersing en de kwaliteit van het Duits af. De leraar Duits staat onderaan in de hiërarchie. Binnen nu en vijf jaar zal minimaal een derde van de docentenpopulatie met pensioen gaan. Op mbo's wordt zorgwekkend weinig Duits gesproken. Duitsers zijn veel meer Nederlands gaan spreken en Nederlanders veel minder Duits. In het bedrijfsleven wordt geklaagd over de gebrekkige beheersing van de Duits taal onder Nederlandse zakenlieden. De belangstelling voor de Duitse taal in Nederland is de afgelopen decennia sterk teruggelopen, terwijl de behoefte vanuit het bedrijfsleven aan arbeidskrachten die Duits beheersen even groot is als de behoefte aan Engels sprekenden.

Sinds de hereniging en de val van de Muur heeft Duitsland er voormalig Oost-Europa als buurlanden bij gekregen. En is Nederland slechts één van de buurlanden van de 'grote broer' Duitsland en is het maar de vraag of Nederland zijn populaire positie weet te handhaven. Ook de toegenomen internationale concurrentie maakt dat we harder ons best moeten doen om onze positie op te handhaven. Onze eerste plaats als exportland raken wij dit jaar kwijt aan China. Ook de maatschappelijke belangstelling is tanende. Duitsland voert tegenwoordig een zelfbewust buitenlands beleid; het is de stuwende economische en inmiddels ook politieke kracht van de Europese Unie. Duitsland is economisch, politiek, sociaal en cultureel voor Nederland van grote betekenis, maar de Nederlanders zijn meer op de Angelsaksische wereld georiënteerd.

Dat geldt in de eerste plaats voor de instellingen op het gebied van hoger onderwijs. Onderwijsinstellingen, met uitzondering van die in de grensstreek, hebben weinig actieve banden met Duitse counterparts. Positief ontwikkelt zich wel het Duitslandbeeld. In Noord Rijn Westfalen ervaart men van de kant van de Nederlandse overheid zowel als het gaat om onderwijsbeleid als om cultuurbeleid een afnemende interesse vanuit Nederland. Ook mist men heldere aanspreekpunten en gesprekspartners, bijvoorbeeld als het gaat om het stimuleren van concrete samenwerking tussen scholen in de grensstreek. Institutionele samenwerking met Nederland vindt weinig tot niet plaats. Contacten op politiek en ambtelijk niveau worden van Nederlandse kant op te laag niveau gevoerd. We kunnen gerust stellen dat Duitsland voor de overheid, maar ook voor de instellingen en studenten een blinde vlek is.

De komende vijf jaar zullen de bovenstaande trends doorzetten. Rechtvaardigt dit een investering in een bilaterale relatie met Duitsland – bovenop de Europese samenwerking die gewoon doorgaat? Wij denken volmondig van wel. Duitsland is te belangrijk om een passief onderwijs- en cultuurbeleid op te voeren. Waarschijnlijk blijft Duitsland ook zonder gerichte inspanningen een belangrijke handelspartner. Maar een gericht beleid op Duitsland zou wel meer kunnen opleveren dan nu het geval is. In 1995 was de belangrijkste opgave in de relatie tussen beide landen om het Duitslandbeeld op te poetsen. Daarop kan nu terugkijkend geconcludeerd worden dat dit een succes is geworden. Maar ook anno 2010 is revitalisering van de relaties dringend nodig, maar nu wel vooral aan Nederlandse zijde.

6.2 Kansen en knelpunten

Er is veel meer te halen uit de samenwerking met Duitsland, ook in economische termen. Sommige gesprekspartners spreken zelfs over een kostenpost van 7,8 miljard euro per jaar omdat Nederlanders minder goed Duits zijn gaan spreken. Hoewel wij geen bronnen hebben gevonden die deze schatting van Fenedex cijfermatig kunnen onderbouwen, is het feit dat de kwaliteit van het Duits onder Nederlanders achterblijft, zorgelijk en dat kost Nederland dus geld.

Gezien de trend van toenemende internationale concurrentie moet Nederland om haar economische positie te behouden dan ook meer haar best doen. Een gericht beleid op de grootste economische partner en buurland, zou daar bij helpen.

De sterke economische band tussen Nederland en met name Noordrijn Westfalen biedt volgens ons een kans om te komen tot een grensoverschrijdende zone van kennis, innovatie, onderwijs en arbeid. Op het gebied van technologie en innovatie, duurzaamheid en milieu, transport en logistiek kunnen de deelstaat en Nederland elkaar versterken.

Ook Nedersaksen is – hoewel economisch gesproken iets minder vervlochten dan Noord Rijn Westfalen, kandidaat om deel te nemen aan deze zone van kennis, innovatie, onderwijs en arbeid zonder grenzen. Dat is uiteraard een kwestie van lange adem. Toch zouden ook op korte termijn al stappen in die richting kunnen worden gezet. Allereerst door op samenwerkingsverbanden voor een gezamenlijke innovatiepolitiek, afstemming infrastructuur, en samenwerking ten behoeve van een betere aansluiting van de onderwijs- onderzoeks- en arbeidsmarkt. Dit moet op verschillende niveaus. Allereerst op het hoogste politieke en bestuurlijke niveau, mede omdat de Duitse overheid meer topdown georganiseerd. Maar ook op meer uitvoerend en op lokaal niveau is samenwerking nodig. De grensregio's in Nederland hebben dat al begrepen. Maar zoals de inventarisatie van hindernissen bij grensoverschrijdende arbeid van de TaskForce Grensarbeiders Euregio Maas-Rijn laat zien, liggen de oplossingen grotendeels in (sociale en belasting)wetgeving en dus bij de Nederlandse rijksoverheid en de Duitse deelstaten. Ook hier vermoeden wij dat er, net als bij de export, een groot onbenut potentieel ligt voor grensoverschrijdende samenwerking.

Kansrijk is ook samenwerking op het gebied van stages en vacatures, nu aan beide zijden van de grens grote arbeidstekorten in verschillende sectoren dreigen.

Het grootste *knelpunt* is dat er geen structureel beleid is dat zich richt op Duitsland. Duitsland blijft de belangrijkste buur en de relatie is goed – maar het Ministerie van OCW heeft geen doelstellingen geformuleerd op het gebied van de betrekkingen met Duitsland. Er zijn veel programma's en projecten via het Europees Platform of Cinop (BAND), maar de omvang daarvan is te klein om van zichtbare betekenis te kunnen zijn en de uitstraling is daardoor te gering. Het Duitsland Instituut Amsterdam ontvangt subsidie, maar een goed gesprek over de prioritering van het Instituut vindt niet plaats. Er zijn nauwelijks contacten op hoog niveau met Duitsland en ook binnen het departement is er weinig afstemming tussen de verschillende medewerkers die zich bezig houden met delen van het Duitslandbeleid. De Nederlandse universiteiten en hogescholen richten zich niet echt op Duitsland. Zij zijn vooral georiënteerd op het Verenigd Koninkrijk en De Verenigde Staten.

6.3 Instrumenten

Het Duitsland Instituut wordt in zijn algemeenheid goed gewaardeerd, zowel aan Nederlandse als aan Duitse zijde. Men speelt een proactieve rol in het aandacht schenken aan ontwikkelingen op politiek en cultureel terrein in Duitsland en organiseert daarover vernieuwende publieksactiviteiten. Het onderwijsprogramma richt zich sterk op de bovenkant van de markt, zoals het GraduiertenKolleg. Er is hier en daar wel sprake van overlap met de activiteiten van het Goethe-Instituut, met name op cultureel terrein en in de ondersteuning van docenten Duits. Op dit vlak is efficiencywinst te behalen.

Er is niet echt sprake van een Duitslandbeleid; veel loopt via de band van programma's van bijvoorbeeld het Europees Platform. Algemene conclusie is wel dat er erg veel verknipt en verspijkerd wordt over heel veel programma's, maar dat een heldere visie met focus op echt belangrijke uitwisseling ontbreekt. Het Europees Platform kan zijn focus op Duitsland versterken, maar dan moet er wel een helder verzoek komen van OCW. Wat kan meer of beter: allereerst méér informatieverstrekking. Nog veel te weinig scholen, welk niveau dan ook, weten van internationalisering en -programma's af. Het EP opereert reactief; men gaat niet zelf de boer op.

6.4 Slotconclusie

De komende jaren zal ook op de begroting van OCW fors bezuinigd moeten worden. Dat zal ook van invloed zijn op de internationale agenda. Wij kunnen ons voorstellen dat OCW zich in haar buitenlands beleid op minder landen richt en bij voorkeur op die landen waar de komende jaren in economische zin het meeste rendement uit te halen is. Hoewel gemakzuchtig gesteld zou kunnen worden dat Nederlandse ondernemers (kunstenaars) al actief zijn richting Duitsland – terwijl onderwijs en onderzoek achterblijven – denken wij dat er met gericht overheidsbeleid méér uit de relatie te halen valt.

Een intensiever beleid gericht op Duitsland levert idealiter op:

- Meer leerlingen en studenten die naar Duitsland gaan.
- Meer topstudenten uit Duitsland naar Nederland.
- Meer uitwisseling van docenten.

- Een betere beheersing van de Duitse taal, gestimuleerd vanuit alle onderwijssectoren.
- Meer economische samenwerking.
- Meer culturele uitwisseling.
- Meer samenwerking tussen universiteiten en wetenschappelijke instituten.

Investeren in Duitsland loont, maar dan wel met een structurele aanpak en met een diepte-investering in de haarvaten van het onderwijs. Het voortgezet onderwijs zou daarbij een sleutelpositie moeten innemen. Daar wordt het beeld over Duitsland en de Duitse taal en cultuur gevormd. Daarnaast verwachten wij veel van een gerichte 'Duitsland'-investering in het mbo.

6.5 Aanbevelingen per sector

Het Ministerie van OCW zou een visie moeten ontwikkelen op de relatie met Duitsland om te komen tot een structurele en institutionele samenwerking met Duitsland. Hierop zouden kwantitatieve en kwalitatieve doelstellingen moeten worden geformuleerd met topprioriteit voor de volgende twee zaken:

1. Een diepte-investering in het Nederlandse onderwijs.

En dan gaat het vooral om het spreken van Duits en het begrip krijgen voor de Duitse cultuur in het voortgezet onderwijs – speciaal aandachtsgebied: leraren Duits én de versterking van de uitwisseling tussen Nederland en Duitsland in het mbo en creëren van stageplaatsen over en weer.

2. Een korte termijn investering in de relaties met Duitsland op hoog niveau.

Een scherpe regionale focus op Noord Rijn Westfalen en Nedersaksen op politiek, economisch, wetenschappelijk en cultureel niveau bijvoorbeeld door het toewerken naar een gemeenschappelijke zone van kennis, innovatie, onderwijs en arbeid.

Daarnaast zou geïnvesteerd kunnen worden in:

- Een extra impuls voor het spreken van Duits in de grensregio's.
- Studentenaantallen in het hoger onderwijs.
- Een gericht cultuurbeleid.

Om deze nieuwe beleidsinzet serieus inhoud te geven zou de nieuwe minister van OCW snel (in elk geval in het eerste bewindsjaar) een bezoek moeten brengen aan haar counterpart in Noordrijn Westfalen en daarna – samen met de minister van Buitenlandse Zaken aan de Duitse minister van Buitenlandse zaken, om ook op hoog niveau te onderstrepen dat de relatie met Duitsland prioriteit heeft. In de Duitse cultuur nemen dergelijke politieke wilsverklaringen een veel belangrijker plaats in dan in de Nederlandse. Ook zijn intensievere contacten op hoogambtelijk niveau (DG hoger onderwijs, directeur IB) aan te bevelen.

Los van de Europese programma's zou OCW een bilateraal programma met Duitsland (met name Noordrijn Westfalen) kunnen opzetten. Deze zouden zich vooral moeten richten op het voortgezet onderwijs en het mbo, waarbij docenten een belangrijke rol innemen. Ook pleiten wij voor het op korte termijn samenbrengen van belangrijke spelers uit het bedrijfsleven, de overheden en de culturele en universitaire wereld om gezamenlijke kansen te definiëren voor samenwerking op de beleidsterreinen van OCW.

Nederland is traditioneel wat huiverig voor het oprichten van instituten. Toch zou geleerd kunnen worden van bij voorbeeld de Deutsch Französische Jugendwerk en de Deutsch Französische Universität in Saarbrücken. Beide landen hebben hierover op hoog niveau contact gelegd. Binnen het Jugendwerk komen subsidies, programma's en kennis bij elkaar, zodat vanuit een gemeenschappelijke visie gewerkt wordt aan projecten met een consistente basis. Binnen de universitaire samenwerking biedt men een '*double degree*' voor studenten. Het is een goede impuls geweest voor de samenwerking tussen de universiteiten uit beide landen. Wij bevelen aan deze casuïstiek nog eens goed te bestuderen en een van de universiteiten te vragen een verkenning te doen naar de mogelijkheden van een intensiever opgezet Deutsch Niederländischen Universität in Nijmegen/Münster. Nederland heeft meer iconen nodig in het voortgezet onderwijs (zoals het Valuascollege in Venlo) en het primair onderwijs (zoals basisschool De Kleine Wereld in Vaals).

Het Duitsland Instituut is een interessant en ons inziens belangrijk instrument van beleid. Het heeft zich sinds de oprichting met succes gericht op verbetering van het imago van Duitsland in Nederland. Het is nu tijd om de doelstellingen kritisch te bezien en meer focus aan te brengen op middelbaar beroepsonderwijs en voortgezet onderwijs en minder op cultuur (dat kan worden overgelaten aan het Goethe-Instituut). Het Instituut kan veel meer dan nu een instrument van OCW-beleid worden, maar dan moet daarover wel serieus en op hoog niveau het gesprek worden gevoerd vanuit OCW. Daarnaast zou het zich moeten richten op de ondersteuning van de samenwerking tussen Universiteiten in de grensstreek en Duitsland. De vestigingsplaats Amsterdam moet heroverwogen worden; een plek ergens in het hart van Noord Rijn Westfalen en Nederland zou een betere uitstraling hebben; bijvoorbeeld Nijmegen. Dan kan het tegelijk ook een rol spelen in het 'behouden' van goede Duitse studenten.

Het Europees Platform kan een actievere rol spelen. OCW kan het EP vragen meer te bemiddelen bij aanvragen van Nederlandse scholen voor contacten met Duitse scholen. Ook kan het EP docenten helpen bij het leggen van contact met Duitse scholen en schoolbesturen informeren over het belang van internationalisering ('bewustwording').

6.6 Primair onderwijs

- Ondersteun het buurtaalonderwijs in de grensregio's intensiever, zowel door het juridisch kader te verruimen als door nadrukkelijker voorlichting en stimulans.

6.6.1 Voortgezet onderwijs

- De leraar Duits verdient aandacht – hij moet, meer nog dan de leraar in zijn algemeenheid, op een voetstuk worden geplaatst. Hij is het die de interesse voor de Duitse taal en cultuur moet kweken, maar dat moet wel op een moderne – interactieve manier: 'Deutsch macht Spass nieuwe stijl'. Te overwegen valt om te werken aan een imagocampagne voor Duits en leraren Duits op de middelbare scholen.
- Stimuleer de uitwisseling van leerlingen met Duitse scholen, met name in de onderbouw en het vmbo.
- In de bovenbouw is meer sturing nodig op de invulling van uren in het tweede talenonderwijs, ook buiten het Cultuur en Maatschappij-profiel.

6.6.2 Middelbaar beroepsonderwijs

- Het BAND programma verdient een impuls, door het vergroten van de naamsbekendheid, door docenten actiever te ondersteunen in de voorbereiding en een evaluatie naar arbeidsmarkteffecten uit te voeren.
- Het vak Duits heeft ook in het mbo meer aandacht nodig. Daardoor wordt het aantrekkelijk om in Duitsland stage te lopen en wordt het economisch belang voor leerlingen om Duits te leren duidelijker gemaakt.

6.6.3 Hoger onderwijs

- Op instellingniveau is het aanbevelenswaardig dat er strategische allianties komen tussen Nederlandse universiteiten en hogescholen en hun Duitse counterparts. Dit zou ook door het ministerie geïnitieerd en gestimuleerd kunnen worden. Te denken valt aan de universiteiten van Maastricht, Nijmegen of Twente die diepgaand investeren in counterparts in Aken, Kleef en Münster.

6.6.4 Cultuur

- Ontwikkel een internationaal cultuurbeleid op Duitsland. Nederlandse cultuurproducten zijn economische exportproducten. Inventariseer waar de kansen en knelpunten liggen en hoe OCW – en de fondsen – daar een rol in kunnen spelen. Sommige sectoren doen het erg goed, andere minder. Op basis van een analyse van de dynamiek in de culturele sector en de verspreidingsdynamiek ervan, kan gekozen worden om de pieken te versterken of de achterblijvende sectoren te steunen. Ook kunnen generieke instrumenten met een duurzaam effect ingezet worden, zoals residenties voor kunstenaars over en weer. Hoewel OCW het cultuurbeleid grotendeels overlaat aan sectorinstituten en fondsen – is het mogelijk om Duitsland als aandachtswaardig land aan te geven. Ook kan de minister in zijn of haar keuzes om landen te bezoeken Duitsland als prioriteit aangeven.

6.6.5 Wetenschap

- Versterk de samenwerking tussen Duitse en Nederlandse instituten op het terrein van Innovatie. Een programma – gericht op het stimuleren van Duits-Nederlandse innovatieprojecten - samen met het nieuwe ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie ligt zeer voor de hand.

7. Bijlagen

7.1 Geïnterviewde personen

Organisatie	Naam
Nederlandse ambassade Berlijn, Afdeling Pers en Culturele Zaken	Bart Hofstede
Nederlandse ambassade Berlijn, Economische Zaken	Dhr. Bijl de Vroe
	Dhr. Van Wijngaarden
Nederlands Consulaat-generaal Düsseldorf, afd. pers en culturele zaken (PCZ)	Inez Boogaarts
	Sibylle Michel
Duitse ambassade Den Haag	Gönke Roscher Michael Meyer
OCW - Onderzoek en Wetenschapsbeleid (OWB)	Janna Hensing
OCW - Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie (BVE)	Paula Gouw
OCW - Hoger onderwijs & Studiefinanciering (HO&S)	Marlies Leegwater-van der Linden
OCW - Primair onderwijs (PO)	Anne Kruit
Goethe-Instituut Amsterdam	Rainer Manke Barbara Honrath
Duitsland Instituut Amsterdam	Prof. Dr. Ton Nijhuis
Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)	Paul Schnabel
Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD)	Gabriele von Fircks
KMK (Kultusministerskonferenz) (Bezirksregierung Köln) Nordrhein Westfalen	Paul Palmen KMK
Colo	Stan Plijnaar-Siedsma Janny Roos
Europees Platform	Synke Hotje
Cinop	Wouter Smit
Nuffic	Hanneke Teekens
Arcus College Heerlen	Thijs Vossen

Saxion Hogeschool Enschede (EMOTIS)	Rob Admiraal
Ministerium für Schule und Weiterbildung des Landes Nordrhein Westfalen	Hildegard Jacob
Vereniging voor Lerarenopleiders Duits	Kees van Eunen
Der Minister für Bundesangelegenheiten, Europa und Medien, Vertretung des Landes Nordrhein Westfalen beim Bund	Prof dr. Bernd Müller

7.2 Literatuurlijst

ANP, 'Nederlanders kunnen in Duitsland aan de slag', 7 september 2010.

Atradius en Fenedex, 'Trends in Export 2010', 2009

Berenschot, 'Krimp als kans voor kwaliteit. Onderzoek en advies Vaals Krimpproof', januari 2010.

Bureau College voor Examens, Ministerie OCW, 'Persmap Centraal Examen,' 2010.

Bve Raad. Liemberg, E. 'Raamwerk Moderne Vreemde Talen in het Secundaire Beroepsonderwijs', 2001.

CG Düsseldorf en EA Berlijn, 'Buitenlandse Markten', oktober 2010.

Commissie Hermans, 'De toekomst van Limburg ligt over de grens. Met de Euregio's als bruggebouwers tussen de Lidstaten,' 2007.

Cfi/IP, 'Vreemdetalenonderwijs in Nederland', 12 maart 2003.

Duitslandweb, 'TecLine leidt Oost-Duitse jongeren op voor Nederlandse markt', 3 september 2010.

Duitsland Instituut, 'Naar een nieuw programma gericht op Duitsland: 2011 en verder,' 2010.

Duits-Nederlandse Handelskamer, Onderzoek, 12-05-2009.

Ecorys en Research Institute for Regional and Urban Development GmbH i.o.v. Ministerie van Buitenlandse Zaken en Staatskanselarij van Noordrijn-Westfalen, 'Lange termijn verkenning Nederland - Noordrijn-Westfalen 2010-2040', januari 2009.

Edelenbos, P. & Jong, J.H.A.L. de (red.) 'Werkplaats talen. Vreemdetalenonderwijs in Nederland, een situatieschets'. (2004).

Energy Valley, 09-06-2010

Eunen, K. van, 'I Love Berlin', *Leonardo newsflash*, mei 2010

Intermediair, juni 2006.

'Lerend Limburg over de Grenzen. Over de kansen voor het Limburgse beroepsonderwijs'. (notitie door 3 limburgse ROC's en 1 AOC aan de provincie Limburg). December 2009.

Metro, 'Duits sterft uit in collegezaal,' 7 september 2010.

Ministerie van EZ, ABN-AMRO en MKB Nederland, 'Duitsland dichterbij', juni 2006.

Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Brief aan de Tweede Kamer, Internationale arbeidsmobiliteit en sociale zekerheid, 18 september 2009.

Ministerie van OCW, Directie BVE, Jacqueline de Schutter, 'Notitie over Moderne Vreemde Talen in de kwalificatiedossiers,' 2009

Ministerie van OCW, 'Internationaliseringsagenda Het Grenzeloze Goed', 2008.

Ministerium für Schule und Weiterbildung des Landes NRW, 'Die Situation des Faches Niederländisch an den Schulen im Bundesland Niedersachsen,' 06-10-2010.

Mondriaan Stichting, Jaarverslag, 2009.

Nationaal Fonds Podiumkunsten, Jaarverslag, 2008.

NAP, 'Talen achter de Horizon? Nationaal Actieprogramma Moderne Vreemde Talen,' 1996.

Netherlands Quality Agency, 'Internationaal Dynamisch. Eindrapport van de visitatiecommissie Economie en Talen,' 2004.

NRC Handelsblad, 'Afkicken voor cijferfetisjistten,' 25 september 2010.

NRC Handelsblad, 'Het wonderlijk snelle herstel van Duitsland,' 24-09-2010,

Nuffic, 'Internationaliseringsmonitor van het onderwijs in Nederland', 2009.

OESO, 'Education at a Glance,' 2009.

Onderwijsraad, 'Onderwijs in vreemde talen in Nederland. Een schets van het onderwijs in vreemde talen buiten het reguliere onderwijs', 2008.

Onderwijsraad, 'Vreemde talen in het onderwijs, Advies', 2008.

Onna & Hansen, 'Nederland Talenland? Over de beheersing van Engels, Duits, Frans en Nederlanders in Nederlandse organisaties,' 2007.

Rabobank Cijfers & Trends, Thema: Beter een goede buur - zakendoen met Duitsland, Sectorupdate juli 2008. Sarrazin, Th. 'Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen'. 2010.

SICA/Buitengaats, 'Offshore Dutch Cultural Activities in the world', 2009.

SLO, 'Vakdossier Frans Duits,' 2009.

Statencommissie Provincie Limburg, brief, 29 september 2009.

TaskForce Grensarbeiders EMR, 'Hindernissen bij grensoverschrijdende arbeid: Nederland – Duitsland. Aanbevelingen voor de stimulatie van de grensoverschrijdende arbeidsmobiliteit in de Euregio Maas-Rijn', Mei 2007.

Universiteit Utrecht, Dekker, H. 'Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Duits-Nederlandse Betrekkingen', 12-02-1999.

VSNU, 'Instroom Duitse Taal en Cultuur. Bron: 1cHO2009, v2.0 (aggregaatbestand Instroom)' juli 2010

Westhoff, G.J. 'Hoe meer internationalisering, des te minder Engels'. 2001

World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2010–2011

Geraadpleegde websites

<http://www.vsnul.nl/Media-item/Aantal-studenten-groeit-verdeling-over-opleidingen-blijft-ongewijzigd-1.htm>

www.dnhk.org

http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/languages/index_en.html]

www.trouw.nl 14-05-2008

www.talenacademie.nl/content/view/31/51/lang.nl

www.rnw.nl 21-06-2010

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3022-wm.htm>, 18-01-2010

www.trouw.nl, 23-07-2010

http://www.studienwahl.de/index.aspx?f=static_aktuelles_detail.aspx&id=578, 23-07-2010

www.rijksoverheid.nl, thema Internationaal Cultuurbeleid

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/internationale-handel/cijfers/extra/2008-animatie.htm>

EU Eurostat gegevens, 2009,

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/data/main_tables

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2009/2009-2656-wm.htm> (CBS Statline)

<http://europa.eu.int/eures>

www.oecd.org

www.siemens.de

www.arwu.org, 21-10-10

7.3 Gehanteerde afkortingen

ARWU	Academic Ranking of World Universities
Bafög	Bundesausbildungsförderungsgesetz (Duitse studiefinanciering)
BBL-onderwijs	Beroeps begeleidende leerweg
BIBB	Bundesinstitut für Berufsbildung
Bios	Bevordering Internationale Oriëntatie en Samenwerking
BNP	Bruto Nationaal Product
Cinop	Centrum voor innovatie van vakopleidingen
DNHK	Duits Nederlandse Handels Kamer
EMR	Euregio Maas-Rijn
EMOTIS	Enschede-Münster-Osnabrück Technologie-, Innovatie- en Studiecentrum
EP	Europees Platform
EQF	European Qualifications Framework
EURES	EUROpean Employment Services (Europese arbeidsbemiddelingsdiensten)
Fenedex	Federatie Nederlandse Export
IBL	International Business and Languages (hbo-opleiding)
HAN	Hogeschool Arnhem-Nijmegen
KaDeWe	Kaufhaus des Westens
KMK	Kultusministerkonferenz
KP7	Zevende Kaderprogramma van de Europese Commissie
MoU	Memorandum of Understanding
NFPK	Nederlands Fonds voor Podiumkunsten
NQA	Netherlands Quality Agency
NRP	National Reference Point
Nuffic	Nederlandse Organisatie voor Internationale Ontwikkeling in het Hoger Onderwijs.
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
RWTH	Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule

SLO	Stichting Leerplanontwikkeling
TTO	Tweetalig Onderwijs
VHS	Von Humboldt Stiftung
VTTO	Vroegtijdig Tweede Taal Onderwijs
WiA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WMO	Wet Maatschappelijke Ondersteuning
WWB	Wet Werk en Bijstand

Berenschot

7.4 Culturele activiteiten met een Nederlandse component in Duitsland⁵³

Infokalender Buitengaats 2003-2009	Dld 2003	Dld 2004	nrw04	BG dld 05	nrw05	BG dld 06	nrw06	BG dld 07	BG nrw07	BG dld 08	nrw08	nrw09	Nds & Bremen	Hessen & S, RP	Ressort DUS	Dld totaal
BK/ tentoonstellingen	220	164	42	81		118	65		58		93	96	29	23		
Theater	52	45	11	34		31	22		17		64	67	43	35		
Dans (* 20008 D & T samen)	24	18	17	25		41	19		21		*	*	*	*		
Muziek	96	115	20	165		196	35		55		104	266	194	64		
Literatuur	29	26	28	53		36	27		16		35	43	10	17		
Film	25	16	9	36		23	7		9		19	22	24	8		
Architectuur (BG)				3		6	3		3		14	5		1		
Vormgeving (BG)				5		19	4		4		10	20	2	2		
Fotografie, nwe media (BG)			3	15		27			10		18	12	26	4		
Erfgoed/ Geschiede (BG)				8		17			2			6		1		
Lezingen/voordrachten	16	24	5				7									
Diversen	11	15	11								*32	3		1		
Manifestaties (BG)				3		20										
Totaal	473	423	146	404	114	484	189	623	195	1031	357	540	328	156	1024	1700

⁵³ (vanaf 1 augustus 2009 incl. Nedersaksen & Bremen en Hessen, Saarland, Rheinland-Pfalz)